

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Вальнюк Дмитро Мирославович

УДК 351.82:338.14

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Державне регулювання детінізації національної економіки

Публічне управління та адміністрування

281 «Публічне управління та адміністрування»

Д.М.Вальнюк

Науковий керівник Струк Наталія Петрівна, к.е.н., доцент
(підпис)

Допущено до захисту

В.о.завідувача кафедри

І.П.Лопушинський

Рецензент

Д.І.Дзвінчук

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ - 2023

АНОТАЦІЯ

Вальнюк Д.М. Державне регулювання детінізації національної економіки. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2023.

В роботі досліджено змістовну сутність, види та причини існування тіньової економіки. Обґрунтовано подвійну роль тіньової економіки у розвитку національної економічної системи, її дуалістичну природу. Охарактеризовано детінізацію економіки як інструмент забезпечення макроекономічної стабільності.

Проаналізовано мету, завдання, принципи державного регулювання детінізації національної економіки. Розглянуто переваги і недоліки функціонування організаційно-правового механізму державного регулювання детінізації національної економіки.

Досліджено загальні тенденції тіньової економіки в Україні, виокремлено чинники, що стримують процеси детінізації економіки. Розглянуто основні вектори детінізації національної економіки України та запропоновано першочергові кроки з детінізації економіки.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація, державне регулювання, організаційно-правовий механізм, вектори детінізації.

ANNOTATION

**Valniuk D. M. State regulation of the de-shadowing of the national economy
- Manuscript.**

Master's thesis, specialty 281 "Public administration".– Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.– Ivano-Frankivsk, 2023.

The paper investigates the substantive nature, types and causes of the shadow economy. The author substantiates the dual role of the shadow economy in the development of the national economic system and its dualistic nature. The de-shadowing of the economy as a tool for ensuring macroeconomic stability is characterized.

The purpose, objectives, and principles of state regulation of the de-shadowing of the national economy are analyzed. The advantages and disadvantages of the functioning of the organizational and legal mechanism of state regulation of the de-shadowing of the national economy are considered.

The general trends of the shadow economy in Ukraine are studied, the factors that hinder the processes of de-shadowing the economy are highlighted. The main vectors of de-shadowing of the national economy of Ukraine are considered and the priority steps for de-shadowing the economy are proposed.

Keywords: shadow economy, causes of shadow economy, state regulation, de-shadowing, economy of Ukraine, mechanism of state regulation.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	9
1.1 Тіньова економіка: змістовна сутність, види	9
1.2 Подвійна роль тіньової економіки у розвитку національної економічної системи	18
1.3 Детінізація економіки як інструмент забезпечення макроекономічної стабільності	23
РОЗДІЛ 2	
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	27
2.1 Державне регулювання детінізації національної економіки: мета, завдання, принципи	27
2.2 Організаційно-правовий механізм державного регулювання детінізації національної економіки	36
РОЗДІЛ 3	
ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	48
3.1 Загальні тенденції тіньової економіки в Україні	48
3.2 Чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні	54
3.3 Шляхи детінізації національної економіки	57
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність теми. Події останніх років призвели до ускладнення умов економічної діяльності в Україні та світі. Внаслідок поширення пандемії COVID-19, застосування карантинних заходів та повномасштабної війни в нашій країні має місце зростання обсягів тіньового сектору на фоні падіння офіційної економіки України. Також посилення процесів легалізації кримінальних доходів з відповідним зростанням обсягу тіньового сектору економіки спричинюється інтенсифікацією розвитку фінансових ринків, появою інноваційних гібридних фінансових інструментів, а також зростанням рівня діджиталізації економіки.

За оцінками експертів Світового банку, середній розмір тіньового сектору економіки за 1991–2022 рр. для 158 країн світу становив 30,9 %, а за оцінками аналітиків Центру Разумкова тіньовий сектор в Україні складає приблизно половину (50%) всієї економіки, забезпечуючи роботою і доходами мільйони українців, а також виконуючи завдання соціальної підтримки. Спроби ж заборон і навіть придушення тіньової економічної діяльності не спрацьовують. Економічна тінізація України, що перевищує середньосвітовий рівень, свідчить про низьку конкурентоспроможність та привабливість для інвестицій в національну економіку. Це вказує на слабку фіскальну та інституціональну ефективність країни, що в свою чергу негативно впливає на загальний стан макроекономічної стабільності. Зазначене не лише стимулює деструктивні процеси в окремих секторах національної економіки, але й призводить до широкомасштабного поширення цих негативних збурень як на внутрішньому рівні, так і на міжнародній арені.

Отже, для забезпечення макроекономічної стабільності важливо розробити комплекс заходів та практичний інструментарій для детінізації економіки. Цей підхід повинен враховувати як індивідуальний, так і комплексний вплив фіскальних, інвестиційних, соціальних та інституціональних факторів, які використовує держава для подолання тіньової економіки.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вітчизняні та зарубіжні вчені зробили значний внесок у розвиток теорії та методології формування та реалізації державної політики щодо детінізації економіки.

Деякі аспекти розвитку державної політики в сфері детінізації економіки та протидії тіньовій економіці піднімали в дослідженнях такі вітчизняні та зарубіжні науковці: А. Базилюк, С. Баранов, Г. Беккер, О. Бондаренко, В. Бородюк, З. Варналій, О. Задоя, А. Золковер, С. Камерон, А. Каліберда, М. Карлін, Д. Кауфман, І. Клямкін, І. Мазур, О. Макара, Ю. Прилипко, Т. Приходько, В. Радаєв, Н. Різник, В. Рейкін, П. Рубін, Е. Сатерленд, Ю. Сафонов, М. Сесновіц, Е. де Сото, Й. Стопура, Г. Таллок, В. Танзі, Л. Тимофєєв, Т. Тищук, Дж. Томас, Л. Турроу, І. Тютюник, Е. Фейг, Л. Філіпс, М. Флейчук, Б. Фрей, Ю. Харазішвілі, К. Харт, А. Ходжаян, В. Цуріков, Н. Шелудько, Ф. Шнайдер та інші. Незважаючи на значний внесок вчених у дослідження з детінізації економіки, слід відзначити, що існують проблеми, які досі не отримали достатньої уваги і є не дослідженими. Необхідність комплексного дослідження розвитку теорії та методів державного регулювання детінізації економіки, як важливої складової державної політики у сфері детінізації, підкреслює актуальність обраної теми дослідження і зумовлює перед нами постановку мети дослідження і завдань.

Мета та завдання дослідження. Мета роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних та прикладних положень, а також узагальненні і удосконаленні існуючих механізмів державного регулювання детінізації національної економіки.

Відповідно до визначеної мети передбачено вирішити такі **завдання**:

- ідентифікувати основні поняття і категорії, що стосуються детінізації економіки як об'єкту державного регулювання;
- визначити основні чинники та структуру тіньової економіки, встановити особливості класифікації її економіки;
- дослідити особливості державного регулювання тіньової економіки;
- узагальнити загальні тенденції тіньової економіки в Україні;
- сформулювати шляхи детінізації національної економіки.

Об'єктом дослідження є процес державного регулювання в сфері детінізації національної економіки.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні аспекти здійснення державного регулювання в сфері детінізації національної економіки.

Методи дослідження. Методичною основою магістерської роботи є загальнофілософські та загальнонаукові методи пізнання явищ і процесів у системі державного регулювання. Ідентифікація понять і категорій політики детінізації економіки здійснена шляхом застосування методів індукції та дедукції, абстрагування, систематизації. Методи теоретичного узагальнення, групування, систематизації були застосовані при обґрунтуванні факторів тінізації економіки, класифікації та змісту складових тіньової економіки та встановлення структури тіньової економіки. Методи систематизації, аналогії, аналізу та синтезу, індукції та дедукції застосовували при обґрунтуванні мети, завдань та властивостей об'єктно-предметного поля державного регулювання у сфері детінізації економіки. Методичною основою дослідження інституційного забезпечення державного регулювання в сфері детінізації національної економіки стали методи аналізу та синтезу, абстрагування, порівняння та групування. Удосконалення правового забезпечення реалізації державної політики в сфері детінізації національної економіки здійснено за допомогою методів групування, узагальнення, абстрагування. Основою дослідження детінізації економіки в контексті подолання кризових явищ, обумовлених пандемією COVID-19 та війною в Україні, стали методи аналізу та синтезу, абстрагування, порівняння та групування, логічного узагальнення.

Новизна отриманих результатів полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні державного регулювання детінізації економіки та визначенні шляхів його удосконалення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати, які полягають у розробці та удосконаленні теоретичних і практичних положень державного регулювання в сфері детінізації економіки можуть бути використані: контролюючими органами; органами виконавчої

влади, органами місцевого самоврядування.

Інформаційною базою дослідження є наукові джерела (монографічні праці, наукові статті вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем розвитку теорії і методології реалізації державного регулювання у сфері детінізації національної економіки; матеріали науково-практичних конференцій і семінарів); офіційні документи (нормативні документи України та інших країн з питань детінізації економіки, державної політики та економічного розвитку); офіційні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України; матеріали міжнародної наукометричної бази даних Scopus; довідкові та інформаційні видання професійних міжнародних організацій.

Структура й обсяг роботи. Логіка проведеного дослідження зумовила структуру роботи: вступ, три розділи (сім підрозділів), висновки, загальний обсяг яких складає 78 сторінок. У роботі вміщено 1 рисунок. Список використаних джерел містить 60 найменувань. Положення основного тексту доповнює матеріал, викладений у 1 додатку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1 Тіньова економіка: змістовна сутність, види

Комплексне дослідження особливостей тіньової економіки та її теоретичних аспектів пов'язані, з одного боку, з відсутністю універсальних підходів до пояснення її змістовної сутності та визначення структурної архітектури, а з другого – з ототожненням даної категорії з низкою синонімічних понять:

прихована економіка (*hidden economy*),
 неформальна економіка (*informal economy*),
 нерегулярна економіка (*irregular economy*),
 кримінальна економіка (*criminal economy*),
 нелегальна економіка (*illegal economy*),
 підпільна економіка (*underground economy*),
 чорний ринок (*black market*),
 паралельний ринок (*parallel market*) та ін.

В чинному законодавстві відсутнє однозначне трактування та визначення структури тіньової економіки. Але «Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки» визначають тіньову економіку як незареєстровану в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо)¹.

Варто зазначити, що з кінця 1960-х років в науці формується самостійний напрям досліджень проблематики тінізації економічної діяльності з

¹ Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного впливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.03.2015 р. № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0286731-15#Text>

зосередження уваги на питаннях щодо її об'єктивних причин і чинників, оцінки динаміки, класифікації та ідентифікації інституційних й організаційно-економічних форм, а також рейтингування держав за масштабами тінізації їх економік. Слід звернути увагу на те, що розуміння суті тіньової економіки може істотно відрізнятись в залежності від галузі знань і спеціалізації, де вона вивчається. Це включає, але не обмежується економікою і правом, соціальними та поведінковими науками, культурологією і політологією, менеджментом та адмініструванням, фінансами, банківською справою і страхуванням, а також підприємництвом, торгівлею і біржовою діяльністю. Кожна з цих галузей використовує свої унікальні методи, критерії та термінологію для вивчення тіньової економіки, слідкуючи не тільки за своїми теоретичними та практичними цілями, але й формуючи істотно різні концепції для інтерпретації причин та факторів її існування. Така різноманітність підходів підкреслює мультидисциплінарний характер теоретичних досліджень процесів «тінізації» національної економіки.

Юридичний (правовий) підхід акцентує основну увагу на тих видах економічної діяльності, що мають протиправний (а часто й криміногенний) характер, тобто порушують формальні правила й діючі норми господарського законодавства². З юридичної точки зору тіньові економічні операції оцінюються через контекст порушення відповідного законодавчо-нормативного регулювання економічної діяльності та державної реєстрації фінансово-господарських операцій у конкретній державі. Це ставить перед урядом країни завдання введення активних заходів щодо детінізації. Зважаючи на даний критерій в якості ознаки класифікації підпільних економічних дій, Е. Файг цілком вмотивовано обґрунтовує чотири їх види – нелегальну, неповідомлену, незареєстровану і неформальну економічну діяльність³, – котрі певною мірою відрізняються за ступенем участі нелегальних підприємців у виробництві і

² Saavedra J., Chong A. Structural reform, institutions and earnings: Evidence from the formal and informal sectors in urban Peru. *Journal of Development Studies*. 1999. No. 35 (4). P. 95-116

³ Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach. *World Development*. 1990. Vol. 18 (7). P. 981-1002.

розподілі заборонених товарів і послуг (наркотичних засобів, проституції, спекулятивних валютних обмінів та ін.), включенням їх доходів у національні системи оподаткування, виникненням ефекту податкового розриву та рівнем протиправності господарської діяльності.

Економічний підхід, у свою чергу, зосереджується на оцінці негативного впливу тіньової економіки на ефективність державної політики та на систему розподілу та використання економічних ресурсів на національному та міжнародному рівнях. Також він зосереджується на виконанні розробок спеціальних методів для вимірювання масштабів тінізації та впровадження детінізаційних механізмів у суспільно-економічну практику.

У Економічній енциклопедії представлено поєднання юридичного та економічного підходів у визначенні тіньової економіки, зокрема, тіньова економіка трактується як сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності⁴.

Слід наголосити на тому, що в одному з перших системних наукових досліджень тінізації економіки – статті американського ученого П. Гутманна «Підпільна економіка»⁵, що вийшла друком у 1977 р. – уперше в історії економічної думки було наголошено на необхідності обов'язкового урахування масштабів тіньової економіки при розрахунку загальних обсягів здійснюваних економічних операцій. На думку В. Танзі⁶ та багатьох інших зарубіжних вчених, тіньова економіка кваліфікується як не облікований податковими органами дохід економічних суб'єктів, що деформує реальні макроекономічні показники держав.

⁴Економічна енциклопедія. У трьох томах. Том 3. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002.

⁵ Gutmann P. M. The Subterranean Economy. *Financial Analysts Journal*. 1977. Vol. 33. No. 6 (Nov.-Dec. 1977).

⁶ Tanzi V. Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States. *The Underground Economy in the United States and Abroad*. Lexington, Massachusetts: Lexington Books, 1982

Варто зазначити, що основною перевагою економічного підходу до вивчення тіньових економічних транзакцій є можливість провести їх всебічний аналіз на мікро-, макро-, мезо- та глобальних рівнях.

Для прикладу, на мікрорівні - це аналіз проведення тіньових економічних операцій окремими економічними суб'єктами; на мезорівні розглядаються регіональні та галузеві прояви тіньової економіки; а на макрорівні вивчається вплив тіньових транзакцій на структуру економіки, темпи макроекономічного зростання, процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг, зайнятість та інфляцію.

Соціологічний підхід фокусується на питаннях, пов'язаних з тінізацією соціальних та трудових відносин, як-от тривалість робочого дня та оплати праці; порушення принципів соціальної справедливості та недискримінації у використанні праці трудових мігрантів, жінок та дітей; кількість тіньових форм оплати праці. Він також звертає увагу на соціальні та матеріальні відмінності в суспільному розвитку, які виявляють кількість учасників тіньових економічних операцій та динаміку їх залучення з-поміж незаможних, маргінальних шарів світового суспільства.

Культурологічний підхід до ідентифікації тіньової економіки має свої унікальні особливості. Він розглядає тіньову економіку через призму її антропогенної та етичної природи, яка визначається соціально-культурними факторами бізнес-діяльності та підприємництва з одного боку, а з іншого – специфічними релігійними та ціннісними орієнтирами економічної поведінки споживачів і виробників, які складаються у результаті тривалого історичного розвитку різних націй та народів.

Обліково-статистичний підхід базується на визначенні тіньової економіки з позицій приховування фінансово-господарських операцій економічних гравців від державної реєстрації, обліку та контролю⁷. Тобто, обліково-статистичний підхід дає кваліфікаційну ідентифікацію тіньової економіки через призму

⁷ Кравченко М. В. Тіньова економіка як самоорганізоване явище в системі соціально-економічних відносин суспільства: підходи до вивчення. Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. №2 (42). С. 36-41.

неможливості фіксації її результатів і точного обліку в офіційній статистиці різних країн та системі їх національних рахунків, що не дає можливості оцінити реальний внесок фінансово-економічних операцій економічних суб'єктів у виробництво валового внутрішнього продукту країн.

Отже, наведені вище підходи до визначення поняття «тіньова економіка» відображають з одного боку різноманітні, але, з іншого боку, певною мірою взаємопов'язані і взаємодоповнюючі сегменти і види економічної діяльності, котрі нерідко «перекривають» один одного. Слід наголосити на тому, що переважна більшість науковців сходяться у її критеріальній ідентифікації щодо офіційної незареєстрованості тіньових операцій, їх неконтрольованості і перебування поза системи статистичного обліку, виведення з-під системи оподаткування⁸, а також чітко вираженого тяжіння до незаконної (а почасти й відверто злочинної і кримінальної) діяльності⁹ (рис. 1.1). Це обумовлено перебуванням тіньової економіки у постійному розвитку та адаптації до перманентних змін у національних системах податкового адміністрування і регулювання¹⁰.

В процесі дослідження нами узагальнено точки зору різних науковців та проаналізовано наукові джерела і на основі цього виділено види тіньової економіки за різними класифікаційними ознаками^{11 12 13 14 15}:

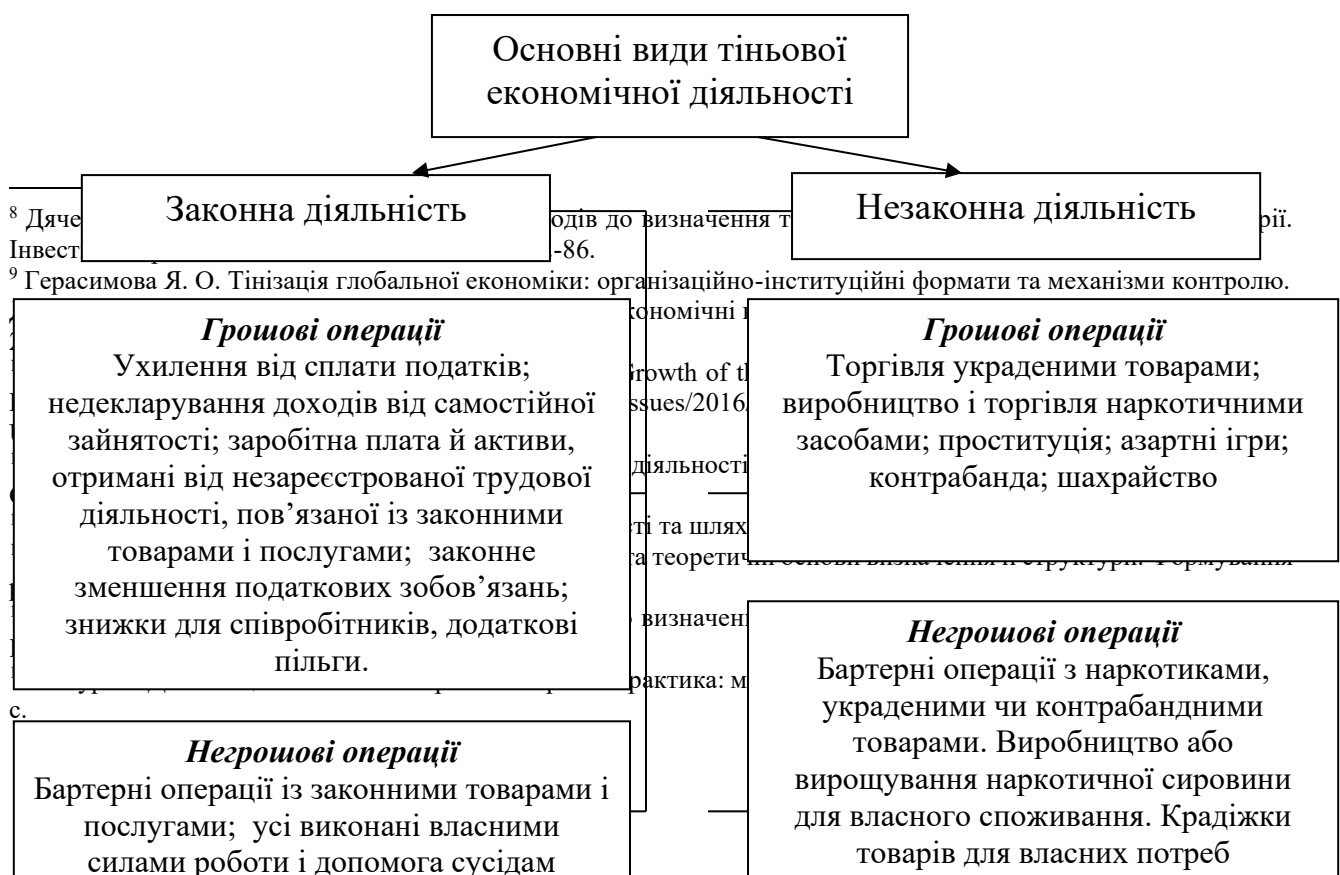

Рис. 1.1 - Основні види тіньової економічної діяльності

1. За ступенем законності (легальності) економічної діяльності:
 - нелегальна економіка (підпільна економіка; кримінальна економіка; незаконна економічна діяльність);
 - фіктивна (прихована; іллегальна);
 - неофіційна економіка (неформальна; неврахована).
2. За мотивами відношення суб'єктів здійснення:
 - «друга» («білокомірцева») економіка;
 - «сіра» (неформальна) економіка;
 - «чорна» (підпільна) економіка.
3. За характером результату економічної діяльності:
 - продуктивна тіньова економіка;
 - фіктивна економіка (непродуктивна);
 - кримінальна (квазіекономіка).
4. За охопленням діяльності статистичним обліком:
 - врахована економіка;

неврахована економіку.

5. За соціально-нормативним характеристикам поведінки суб'єктів господарювання:

тіньова економіка формальних зв'язків;

тіньова економіка неформальних зв'язків;

економіка традиційних зв'язків;

економіка кримінальних зв'язків.

6. По відношенню до офіційної економіки:

вбудована (внутрішня) економіка;

паралельна (яка вклинюється) економіка.

7. У залежності від систем мотивації:

псевдотіньову або напівтіньову діяльність (планування податків);

раціональну (вимушену) тіньову діяльність;

іраціональну тіньову діяльність.

8. За стадіями суспільного відтворення:

тіньове виробництво; тіньової обмін;

тіньовий розподіл;

тіньове споживання.

9. За ступенем правомірності:

детально нерегламентована і неврахована економічна діяльність громадян;

умовно-правомірна діяльність, тобто в рамках норм права, але економічно недоцільна;

компромісно-правомірна діяльність, тобто в рамках однієї норми, але в протиріччі з іншими;

приховувана від обліку правомірна діяльність;

неправомірна або протиправну діяльність, яка включає корисливі правопорушення та злочини в економіці і злочини проти особистої власності громадян.

10. В залежності від масштабів її поширення та співвідношенні до ВВП:

природній рівень тінізації (5-10%);

значний рівень тінзації (10- 79 30%);
кризовий рівень тінзації (30% і більше).

11. За соціальними наслідками:

позитивна;

негативна;

антисупільна.

12. За формами незаконного перерозподілу доходів і активів:

злочини проти власності всіх видів;

деякі господарські злочини (наприклад, порушення правил торгівлі);

витік капіталу за кордон;

посадові злочини;

інші злочини (фальшивомонетництво, викрадення транспортних засобів, розкрадання зброї і т.п.).

13. За формами власності:

тіньова діяльність державних підприємств;

тіньова діяльність недержавних підприємств;

тіньова діяльність не корпоративних економічних одиниць.

14. За масштабністю тіньової економічної діяльності:

зовнішня;

внутрішня (загальнодержавна, галузева, регіональна, локальна).

15. За рівнем поширення:

глобальна;

кластерна;

національна (загальнонаціональна; регіональна; глобальна).

16. За кількістю осіб, що здійснюють тіньову економічну діяльність:

колективна;

одноосібна.

17. За мотивацією тіньової економічної діяльності:

навмисна;

ненавмисна.

18. За постійністю здійснення тіньової економічної діяльності:

постійна;

разова;

сезонна.

19. За тривалістю здійснення тіньової економічної діяльності:

довготермінова;

середньо термінова;

короткотермінова.

20. Залежно від стадії виробництва:

постачальницька тіньова економічна діяльність;

виробнича тіньова економічна діяльність;

збутова тіньова економічна діяльність¹⁶.

Отже, тіньова економіка – це система багаторівневих, ієрархічно субординованих і багатофакторних взаємозв'язків і взаємовідносин між господарськими суб'єктами, що мають легальний і нелегальний характер та реалізуються на основі імплементації економічними суб'єктами широкого спектру нормативних, організаційних, правових, економічних, управлінських інституційних, регуляторних інструментів і механізмів, які здатні генерувати додаткові фінансові і грошові потоки та формувати матеріальні і нематеріальні цінності.

1.2 Подвійна роль тіньової економіки у розвитку національної економічної системи

У контексті дослідження тіньової економіки слід наголосити на тому, що вона характеризується яскравим дуалізмом. Це проявляється у тому, що тіньова економіка виконує подвійну функцію в розвитку соціально-економічної системи суспільства. З одного боку, вона справляє позитивний вплив на макроекономічне

¹⁶ Супрунова І.В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.05. Харків, 2021. 443 с.

зростання багатьох держав, подолання бідності населення й соціально-гуманітарної відсталості; а з другого – у значному загостренні соціально-економічних, фінансових, податково-адміністративних та інших проблем, що суттєво гальмують науково-технічний, інноваційний і гуманітарний прогрес багатьох країн світу¹⁷.

Варто відмітити, що оцінка соціально-економічних наслідків процесів тінізації економічної діяльності вимагає аналізу з трьох позицій - національних економік країн, їх населення, глобальної економіки в цілому. Цей підхід дозволяє комплексно, з одного боку, враховувати загрози і шкоду національним інтересам країни, економічні суб'єкти якої мають тіньові операції, а з іншого боку, він враховує інтереси самих цих суб'єктів, особливо у частині економії трансакційних витрат. Слід зазначити, що сучасні теоретичні та емпіричні дослідження не дають однозначної оцінки відносно того, як тіньовий сектор економіки впливає на динаміку національної економіки.

Існує чітка обґрунтована позиція однієї групи вчених щодо необхідності зменшення у будь-який спосіб тіньової економіки задля збільшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, фінансового підтримання і стимулювання процесу розширеного суспільного відтворення, збільшення темпів економічного розвитку та зростання, дякуючи цьому, обсягів державних витрат. Інша група науковців дотримуються прямопротилежної позиції і вважають, що саме тіньовий сектор економіки показує суттєво вищий (в порівнянні з офіційним сектором) рівень конкурентної спроможності й ефективності, а тому – є потужним стимулятором розвитку національних і світової економіки.

На основі відомих світових досліджень у цій галузі виокремимо позитиви тіньової економіки. Серед них слід в першу чергу відзначити виконання нею певних економічних функцій, а саме:

- функції своєрідного «економічного мастила», яка полягає у «перекачуванні» ресурсів з тіньового сектора у формальний і значному

¹⁷ Герасимова Я. О. Тінізація глобальної економіки: організаційно-інституційні формати та механізми контролю. Дис. ... доктора філософії за спец. 292 – міжнародні економічні відносини. КНЕУ ім. В. Гетьмана, Київ, 2023.285 с.

пом'якшенні (а в окремих випадках й повному нівелюванні) наслідків турбулентності кон'юнктурних параметрів національних ринків¹⁸;

- функції «соціального амортизатора», здатного пом'якшити соціальну напруженість у суспільстві за рахунок доходів від неформальної зайнятості та працевлаштування на гнучких умовах. Наголосимо, що у контексті зайнятості тіньовий сектор економіки виконує важливу суспільну функцію амортизатора безробіття, «абсорбуючи» у кризові періоди національних бізнес-циклів певну частину вивільнених працівників, забезпечуючи суттєве розширення сфер прикладення праці і самореалізації працівників (а отже – й зростання їх доходів), максимально розкриваючи трудовий потенціал економічно активної частини населення та підвищуючи рівень її адаптивності до перманентних змін політико-економічної ситуації у різних країнах і регіонах¹⁹;

- функції «вбудованого стабілізатора», який забезпечує трансфер близько 70% тіньових доходів у формальний сектор, а отже – стимулювання його структурної динаміки²⁰. Для прикладу, Німеччина та Австрія, де дві третини сукупної доданої вартості, згенерованої тіньовим сектором, ніколи не була б вироблена без тіньових господарських операцій. Своєю чергою, у Великобританії у період 1960-1984 рр. отримані у тіньовому секторі економіки доходи значною мірою мультиплікували приріст споживчих витрат. Найбільшою мірою даний тренд виявився у групі товарів тривалого користування і послуг, споживчий платоспроможний попит на які справляє потужний позитивний вплив на динаміку макроекономічного зростання і доходи державних бюджетів від непрямого оподаткування²¹.

Особливу увагу в контексті оцінки позитивних аспектів тіньового сектору економіки варто приділяти його ролі в стимулюванні малого та середнього

¹⁸ Cassel D., Cichy U. *The Shadow and Economic Policy in East and West: A Comparative System Approach / The Unofficial Economy. Consequences and Perspectives in Different Economic Systems.* Gower, 2007.

¹⁹ . *Український ринок праці: імперативи та можливості змін: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І. Л. Петрової, к.е.н. В. В. Близнюк; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України».* Електрон. дані. К., 2018.

²⁰ Enste D., Schneider F. *Increasing Shadow Economies all over the World Fiction or Reality?* IZA Discussion Paper. 1998. №26.С.35.

²¹ Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Центр Разумкова. Київ: Видавництво «Заповіт», 2019.С.36.

бізнесу. Відомо, що саме ці сектори формують "стержень" національних економік усіх країн. Дуже часто підприємства малого і середнього бізнесу, прагнучи (особливо на початку їхньої діяльності) любим методом пом'якшити можливі ризики підприємницької діяльності та уникнути сплати податкових платежів й неофіційних поборів корумпованим чиновникам, обирають за краще працювати «в тіні».

Цікава і логічна думка, яку свого часу висловив Е. де Сото, тіньова економіка являє собою ніщо інше як своєрідний «притулок» для тих економічних суб'єктів, для яких сукупні трансакційні витрати на дотримання існуючих законів, норм і правил при веденні господарських операцій в офіційному секторі суттєво перевищують економічні вигоди від досягнення своїх економічних цілей²².

Тіньовий сектор економіки має сильний мультиплікативний вплив на зростання ВВП країни. Це досягається через збільшення внутрішнього платоспроможного попиту, оподаткування амністованих або "відмитих" кримінальних капіталів, а також через використання доходів, отриманих від нелегальної господарської діяльності, на придбання товарів та послуг, вироблених в офіційному секторі економіки.

Вивчаючи позитивні сторони тіньової економіки, варто акцентувати увагу і на такі²³:

- запобігання банкрутств приватних осіб і підприємницьких структур та продовження їх фінансово-господарських операцій у кризові періоди національних бізнес-циклів;

- диверсифікація тіньовим сектором ефективних форм фінансово-господарської діяльності, здатних забезпечити економічним суб'єктам виживання у критичних ситуаціях і у кризові періоди;

²² De Soto H. The Other Path. The Invisible Revolution in the Third World. N.Y., 1989.

²³ Гордійчук М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. Path of Science. 2019. Vol. 5. No 3. P. 2005.

- формування тіньовою економікою у структурі традиційної економічної діяльності якісно нових ринкових ніш у періоди спадної динаміки національних бізнес-циклів і падіння рівня життя населення²⁴.

- забезпечення зайнятості певної частини сукупної робочої сили з полегшенням матеріального становища малозабезпеченої частини населення та формуванням недержавних фондів вирішення найбільш гострих соціально-економічних проблем суспільства²⁵.

Серед негативних аспектів функціонування тіньової економіки, на особливу увагу заслуговує *антисоціальний перерозподіл доходів громадян у межах країни*, який суттєво погіршує загальний рівень їх матеріального благополуччя. Безсумнівно, тінізація економічної діяльності призводить до значних викривлень у функціонуванні соціальних секторів країни. Це відбувається через посилення асиметрії у розподілі доходів на регіональному та державному рівнях, реалізації несправедливої приватизації об'єктів державної власності, збільшення елементів нелегального виробництва товарів та послуг, а також *структурну деформацію соціального споживання*.

Акцентуємо увагу на тому, що отримані тіньовим сектором доходи спрямовуються насамперед у ті галузі і сектори національних економік держав, де спостерігається ослаблений державний контроль за фінансово-економічними операціями економічних суб'єктів, існують значні законодавчі прогалини їх регулювання, забезпечується швидкий обіг капіталу і де можливо за відносно короткий проміжок часу отримати високі прибутки при невисоких трансакційних витратах виробничої і збутової діяльності²⁶.

Ще однією загрозою, що впливає з тінізації економічної діяльності, є значне *погіршення* (зокрема, зменшення) *стану державних фінансів*. Це включає в себе *звуження можливостей для формування державного бюджету, його структурну деформацію, а також спотворення відносин між суб'єктами*

²⁴ Гордійчук М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. Path of Science. 2019. Vol. 5. No 3. P. 2005.

²⁵ The Bleyzer Foundation. Current Reports 2019. URL: <http://www.bleyzerfoundation.org/macroeconomic-updates/current-reports>

²⁶ П'ясецька-Устич С. В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 10. С. 37.

інвестицій на внутрішньому та міжнародному рівнях. Отже, тіньова економіка – зменшення доходів бюджету, і як наслідок, – недофінансування соціальних програм та інших державних видатків.

Найбільш загрозові наслідки бюджетних деформацій для національної безпеки пов'язані з тим, що найчастіше це відбувається у кризові періоди національних бізнес-циклів, які супроводжуються поглибленням соціальних диференціацій населення, зростанням безробіття і бідності, порушенням платіжної дисципліни, а отже – вимагають забезпечення прав і законних інтересів усіх суб'єктів економічних відносин²⁷.

До негативних аспектів тіньової економіки також слід віднести *значні структурні зміни в грошово-кредитних системах* держав. Це має місце через те, що темпи зростання тіньового сектору економіки завжди випереджають темпи росту офіційної економіки, наслідком чого є застосування урядом держави стимулювальної політики макроекономічного зростання на основі розширення грошової маси, збільшення державних витрат, здешевлення кредиту й лібералізації грошово-кредитної політики.

Також не можна ігнорувати такий негативний аспект як *динамічне накопичення величезних сум грошей, згенерованих тіньовою економікою*. Відповідно до принципів об'єктивних економічних законів, це справляє значний *негативний вплив на структурну динаміку національних банківських систем та обмінні курси національних валют держав відносно світових резервних валют*.

1.3 Детінізація економіки як інструмент забезпечення макроекономічної стабільності

Для тіньового сектору економіки характерним є наявність позитивних і негативних ефектів. При цьому слід констатувати, що існування позитивних ефектів при несуттєвому обсязі тінізації економіки не знімає необхідності і важливості вжиття державою заходів по боротьбі з тіньовим сектором економіки (особливо з його криміналізованою частиною).

²⁷ Гордійчук М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. Path of Science. 2019. Vol. 5. No 3. P. 2005.

Науковці та урядовці в переважній своїй більшості єдині у своїх переконаннях щодо необхідності подолання тіньової економіки і попередження чи усунення негативних наслідків, які вона спричиняє. У цьому контексті важливим є дослідження поняття «детінізація економіки».

Після критичного аналізу наукової літератури з цього питання ми можемо констатувати, що концепція «детінізації економіки» є використовуваним українським терміном і майже не має аналогів у міжнародних джерелах. При перекладі цього поняття, зазвичай, використовують поняття «unshadowing», «deshadowing», але їх тлумачення не наводиться у жодному іноземному економічному словнику.

В Україні категорія «детінізація економіки» широко використовується в багатьох наукових дослідженнях і працях та налічує кілька авторських підходів до її пояснення. Вітчизняні науковці розглядають поняття «детінізація економіки» з двох позицій:

- 1) як систему дій держави, яка спрямована на викорінення причин тіньової економіки та/або на створення сприятливого інституційного середовища;
- 2) як процес зменшення обсягів тіньової економіки, внаслідок сприятливої державної політики²⁸.

Д. Буркальцева у своїй праці визначила, що детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів²⁹. Також науковця відстоює позицію створення умов сприятливих для ведення легального бізнесу суб'єктами господарювання з використанням прозорих методів ведення економічної діяльності³⁰.

Савич І.В. під детінізацією економіки розуміє процес зменшення тіньового сектора через провадження комплексної державної політики, спрямованої на

²⁸ Пірнікоза П.В. Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки». Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2017. Том 27. № 4. С. 65-74.

²⁹ Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія. Наук. дослід. екон. інститут. К.: Знання України. 2012. 347 с

³⁰ Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія. Наук. дослід. екон. інститут. К.: Знання України. 2012. 347 с

викорінення причин тінізації економіки, створення передумов для ведення легальної економічної діяльності та усунення чинників, що сприяють відтворенню джерел її тінізації³¹.

Варналій З. під детінізацією економіки розуміє цілісну систему дій, спрямовану передусім на подолання та викорінення причин та передумов тіньових явищ та процесів³².

Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства. Автор трактує дане поняття як сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових, державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавленого повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обігу речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного державою, економічного обігу, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки. Таке трактування є багатограним і комплексним, відображаючи різні грані цього складного різновекторного процесу³³.

І. Мазур під детінізацією економіки розуміє створення такого інституційного середовища в країні, де тіньова економіка стала б економічно не вигідною. Інституційні перетворення мають здійснюватися у спосіб максимального врахування інтересів суб'єктів господарювання в сприятливих для легальної економічної діяльності умовах³⁴. Науковиця І.І. Мазур розглядає детінізацію економіки як процес комплексного поєднання адміністративно-обмежувальних заходів для кримінальної частини тіньової економіки із

³¹ Савич І.В. Детінізація економіки: теоретичні надбання та перспективи дослідження. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2013. № 2. С. 72-76.

³² Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9

³³ Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9

³⁴ Мазур І.І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. Стратегічні пріоритети. 2008. №3(8). С. 82.

стимулюючими економічними заходами у офіційній економічній діяльності з метою виведення прихованої економічної діяльності некримінального походження в офіційний облік прихованої її частини³⁵.

Отже, трактуючи поняття «детінізація економіки», на нашу думку, доцільно використовувати такий підхід до її пояснення – це процес зменшення обсягів тіньової економіки, внаслідок ефективної державної політики. Категорія «детінізація економіки» як система дій держави, на нашу думку, за своє суттю є не зовсім логічною, тому що держава не може детінізувати економіку, а може лише сприяти її детінізації через проведення відповідної політики.

В результаті проведеного дослідження ми пропонуємо визначати детінізацію економіки як систему заходів, які мають на меті створити такі економічні умови та інститути, які забезпечуть надійний захист національних інтересів, викоринять причини тінізації економіки та сформуують економічне середовище, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та не вигідною.

Також слід наголосити на тому, що тіньова економіка є загрозою для національної безпеки, а детінізація економіки у свою чергу є пріоритетним напрямом забезпечення національної безпеки України. Такий підхід доводить і обґрунтовує необхідність запровадження ефективних і дієвих механізмів державного регулювання детінізації економіки, метою яких буде скорочення негативного впливу тіньового сектору економіки на національну безпеку країни, шляхом розробки дієвого механізму, способів і методів мінімізації тіньової економіки і реалізації на практиці заходів, які спрямовані на зниження тінізації.

Детінізація економіки — складний мультикомпонентний процес, що передбачає використання сукупності специфічних методів боротьби із тіньовим сектором, вибір яких залежить від рівня тінізації, особливостей організації виробничо-господарського сектору, нормативно-правового і інституційного середовища, а також причин виникнення тіньової економіки

³⁵ Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2006. С.217.

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ДЕТИНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Державне регулювання детінізації національної економіки: мета, завдання, принципи

Державне регулювання детінізації національної економіки є складною системою, що поєднує в собі сукупність дій та заходів, які вживаються урядом або іншими державними органами задля зменшення обсягу і масштабів тіньової

економіки. Зважаючи на складність процесу детінізації, вважаємо за доцільне визначити основні вихідні положення державного регулювання детінізації в частині: визначення мети, основних завдань та принципів.

Стратегічною метою детінізації економіки має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства³⁶. Виведення на “світло” тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, слугуватиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, сприятиме зміцненню економічної безпеки держави³⁷.

Науковиця Ведернікова С.В. у своїй праці акцентує увагу на тому, що метою детінізації економіки має бути створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин³⁸. Гуменна Ю.Г. та Тютюник І. В. вважають, що мета полягає у зменшенні обсягів та масштабів тіньових фінансових операцій в економічному секторі³⁹. Основною метою детінізації національної економіки, на думку Рейкіна В.С., має стати детінізація національної економіки до оптимально-прийняттого неруйнівного рівня та її подальше стимулювання⁴⁰. Мета державного регулювання детінізації економіки – не знищення тіньового бізнесу, а його транзит у легальне середовище⁴¹.

³⁶ Борщук Є.М., Приймак В.І. Системність процесів детінізації національної економіки. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1. С. 176-181. URL. : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1214660.pdf>

³⁷ Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9

³⁸ Ведернікова С.В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 33-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_11_10.

³⁹ Гуменна Ю.Г., Тютюник І.В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 83-87.

⁴⁰ Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис. ... д-ра екон. Наук спец.: 08.00.03. Львів, 2019. 42 с.

⁴¹ Williams C.C. Tackling Europe's undeclared economy. ADAPT Bulletin. 2015. URL: http://eprints.whiterose.ac.uk/88092/1/Williams_ADAPT_article.pdf

На нашу думку, метою державного регулювання в сфері детінізації національної економіки має бути формування та реалізація системи державно-управлінських заходів, спрямованих на зменшення обсягів та масштабів тіньової економіки, запобігання її виникненню у майбутньому, а також вироблення заходів для подолання соціально-економічних, політичних та безпекових наслідків, що виникають внаслідок існування тіньової економіки.

У рамках мети державного регулювання у сфері детінізації національної економіки науковцями визначено ряд завдань, від яких залежать обрані механізми для втілення регулювання. Серед них можна виокремити:

- створення сприятливих умов для легалізації зайнятості населення;
- сприяння розвитку банківської системи і забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків;
- скорочення рівня монополізації виробництва і розвитку конкурентного середовища;
- підвищення ефективності економічних механізмів державного нагляду і контролю за підприємницькою діяльністю, посилення правового захисту майнових прав держави;
- підвищення ефективності системи управління корпоративними правами;
- розробка відповідного правового забезпечення процесу легалізації доходів⁴².

Варналій С.З. пропонує виокремити такі завдання у цьому контексті:

- вдосконалення існуючих методик розрахунку рівня тіньової економіки з урахуванням світової практики;
- підвищення ефективності управління державними фінансами на всіх стадіях планування та використання бюджетних коштів;
- створення умов для детінізації суспільно-політичного процесу;
- стимулювання розвитку безготівкових розрахунків;

⁴² Борщук Є.М., Приймак В.І. Системність процесів детінізації національної економіки. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1. С. 176-181. URL. : <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1214660.pdf>

- вдосконалення законодавства у сфері боротьби з економічними злочинами;
- вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності та поліпшення міжвідомчої взаємодії;
- вдосконалення фіскального адміністрування;
- протидія тіньовій економіці в реальному секторі шляхом зниження транзакційних витрат та вдосконалення державної дозвільної системи;
- боротьба з корупцією та підвищення рівня правової культури населення;
- посилення захищеності прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- зміцнення економічної безпеки держави у процесі поглиблення міжнародної та глобальної економічної інтеграції⁴³.

Науковиця Ведернікова С.В. у своїй праці обґрунтовує необхідність вирішення на державному рівні таких завдань з подолання тінізації:

- "амністія" капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори;
- запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;
- звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу;
- реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо, в інноваційній сфері;
- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші);

⁴³ Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України. Науковий вісник. 2009. Вип. 1. С. 3-20.

– залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;

– розробка нових рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово(промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу⁴⁴.

Борщук Є.М., Ліпенцев А.В., Заверуха М.М. пропонують виокремити такі завдання:

– реформування податкової системи в напрямі забезпечення рівномірності розподілу податкового тиску на платників податків, спрощення процедури податкового адміністрування;

– удосконалення грошово-кредитної та банківської систем, оптимізація механізму кредитування;

– удосконалення управління державними корпоративними правами та ринкових механізмів управління в сфері економіки, посилення контролю за діяльністю адміністрації підприємств через ефективну систему корпоративного управління;

– посилення контролю у бюджетній сфері, запровадження прозорих механізмів розподілу та використання бюджетних коштів;

– удосконалення системи контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності, усунення причин і умов контрабандного ввезення в Україну товарів за схемою “припиненого транзиту”⁴⁵.

Дослідники Є. Борщук та М. Заверуха запропонували підхід щодо ідентифікації принципів державного регулювання детінізації економіки та визначення їх змісту⁴⁶. Відповідно до їх досліджень, пропонується наступний підхід до формулювання та розкриття принципів:

⁴⁴ Ведернікова С.В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 33-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_11_10.

⁴⁵ Борщук Є.М., Ліпенцев А.В., Заверуха М.М. Теоретикоприкладні основи детінізації економіки України / Львів. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентіві України. Ефективність державного управління: збірник наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 29-35.

⁴⁶ Борщук Є.М., Заверуха М.М. Концептуальні основи формування національної доктрини детінізації економіки. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 1. С. 203-209.

1. Принцип соціальної справедливості.

Він вказує на забезпечення справедливого і неупередженого розподілу національного багатства, ВВП між громадянами, територіальними громадами, іншими суб'єктами суспільних відносин, рівний доступ громадян країни до основних соціальних послуг, соціальних гарантій та застосування диференційованого оподаткування.

2. Принцип об'єктивності.

Він обумовлює необхідність врахування при розробці найважливіших напрямів державної детінізації усіх можливих чинників, які впливають на кількісні та якісні показники економічної діяльності, та вимог об'єктивних закономірностей і реальних можливостей продуктивних сил.

3. Принцип детермінізму.

Він характеризує причинні зв'язки між явищами: одне явище (причина) породжує інше явище (наслідок). Зв'язок причини та наслідку є необхідним: при існуванні певної причини та спектру умов невідворотно виникає наслідок, який завжди буде породжуватися цією причиною та спектром умов у всіх інших випадках. Наслідок стає сам причиною нового явища, яке своєю чергою стане причиною наступного явища – це називається причинно-наслідковим ланцюгом. Для процесів тіньової економіки це дуже важливий момент.

4. Принцип узгодженості (погодженості).

Передбачає врахування інтересів інших видів державної політики, які впливають на формування та реалізацію державної політики детінізації або зазнають впливу від неї. Рішення, що стосуються проблем детінізації, повинні бути узгоджені з ширшим у державному масштабі комплексом принципів і рішень, що є основою сталого соціально-економічного розвитку в масштабах усієї України. Це означає, що дії відповідних органів державної влади повинні бути узгоджені та відповідати єдиній меті – покращення добробуту громадян країни, підвищення рівня їх життя.

5. Принцип прозорості полягає у нормативному врегулюванні процедур діяльності органів державної влади та дотриманні цих процедур у повсякденній діяльності.

Подмазко О.М. у своїй дисертаційній роботі доводить доцільність поділу принципів детінізації економіки на такі групи⁴⁷:

1. Принципи побудови (загальні принципи):

науковість (наукове обґрунтування прийнятих державою рішень і застосовуваних інструментів, які сприяють вирішенню пріоритетних завдань процесу детінізації економіки країни);

ефективність (забезпечує позитивний результат впливу, як для суб'єкта впливу, так і для економіки країни в цілому);

адекватність (забезпечує відповідність між формами і методами регулювання процесів детінізації економіки загальнодержавному механізму впливу на економіку країни);

цілеспрямованість (забезпечує конкретну мету регулюючому впливу держави, через реалізацію пріоритетів, конкретних програм з детінізації економіки країни);

системність (розробка і реалізація механізму детінізації економіки повинна спиратись на комплекс заходів: економічних, політичних, соціальних, тощо);

варіантність (забезпечує множинність шляхів впливу з боку держави на процеси детінізації економіки, ґрунтуючись на особливостях соціально-економічного розвитку країни; багатоваріантність моделей детінізації економіки для виявлення оптимального шляху досягнення поставлених цілей і завдань);

комплексність (використання всіх інструментів державного регулювання економікою, з урахування як зовнішніх, так і внутрішніх факторів які впливають на ефективність їх використання, щодо детінізації економіки);

⁴⁷ Подмазко О.М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Одеса, 2015. 23 с.

інтегрованість (забезпечує об'єднання детінізаційних процесів з інноваційними, інвестиційними процесами, структурними змінами в економіці для досягнення цілей соціально-економічного розвитку країни);

2. Принципи функціонування (спеціальні принципи):

пріоритетності (забезпечує вибір галузей економіки, з яких необхідно починати процес детінізації, базуючись на: пріоритетах структурної перебудови економіки, напрямках сучасного НТП, наявних конкурентних перевагах країни, глобалізаційних процесах);

адаптивності (забезпечує гнучкість і мінливість механізму управління процесом детінізації економіки, коли прийняття рішень та застосовувані інструменти пристосовуються до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища через те, що постійна стабільна система державного регулювання процесу детінізації економіки виявиться неефективною в трансформаційній економіці України);

рівноумовності (забезпечення рівних умов при роботі в легальному секторі економіки всім учасниками господарської діяльності, незалежно від розмірів і форм власності);

заохочення ділової активності: створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності за рахунок усунення передумов і факторів виникнення і розвитку тіньової економіки);

збалансованості інтересів (забезпечує збалансованість інтересів держави, підприємств та домогосподарств);

використання інтеграційних процесів (поглиблення інтеграційних процесів з ЄС створює сприятливі умови для розвитку національного виробництва, впровадження необхідних структурних змін в економіці, детінізації економіки);

інноваційно-інвестиційного забезпечення структурних змін економіки (в умовах структурних диспропорцій в економіці, обмеженості ресурсів, детінізацію економіки через стимулювання економічної діяльності, в першу

чергу, необхідне здійснювати в високотехнологічних (високомаржинальних) галузях 5-го і 6-го технологічних укладів).

Рейкін В.С. виділяє наступні принципи⁴⁸:

1) принцип детермінізму - передбачає наявність взаємозв'язку між різнотипними явищами та процесами формальної економіки (причинами) та об'єктивно існуючими формами тінізації економіки (наслідками). У межах загальнонаукового принципу детермінізму виокремлюємо спеціальні методологічні принципи:

- а) обмеженої раціональності;
- б) опортунізму економічних агентів;
- в) мінімізації трансакційних витрат;
- г) інформаційної недосконалості;

2) принцип симетрії - полягає в наявності бінарної опозиції, що поєднує причинно-наслідкові взаємозв'язки: офіційну та тіньову економіку;

3) принцип верифікації - передбачає можливість перевірки гіпотез, ідей, постулатів, положень, висновків; відповідно до цього принципу всі твердження справедливі або внаслідок достовірності власних складових, або через підтвердження їх практичним досвідом;

4) принцип системності - передбачає дотримання послідовності та впорядкованості дослідження тінізації економіки як єдиного цілого, що взаємодіє із формальною системою і забезпечує взаємозв'язок усіх підсистем та елементів;

5) принцип комплексності - полягає в повному та всебічному дослідженні тіньових явищ і процесів, що охоплює усі аспекти проблем, пов'язані із функціонуванням економічного механізму;

6) принцип оптимальності - допускає наявність оптимального (ненульового) рівня та структури тіньової економіки, за яких мінімізуються

⁴⁸ Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис. ... д-ра екон. Наук спец.: 08.00.03. Львів, 2019. 42 с.

негативні наслідки та активізується позитивний вплив процесів тінізації на офіційний сегмент економіки в кризових та трансформаційних умовах розвитку;

7) принцип варіативності (доповнюваності) - означає правомірність та можливість різних описових тлумачень одного й того ж об'єкта, в т.ч. теорій, що стосуються спільного предмета дослідження; тобто допускає множинність варіантів вирішення сучасних наукових проблем;

8) принцип відповідності - в контексті детінізації пов'язаний із необхідністю трансформації чинного законодавства, що враховує існуючі економічні відносини, а не намаганням втілити недієві формальні правила у реальність; на практиці, що означає орієнтацію на узгодження інституціональних норм із стійкими господарськими реаліями, тобто приведення їх до статусу закону;

9) принцип наслідування - означає дотримання спадковості наукових досягнень із врахуванням світового та національного досвіду; в контексті реалізації концепції детінізації національної економіки зазначений принцип відповідає неоінституціональній парадигмі, базується на пріоритетності наукових положень теорії економічних правопорушень, а також методологічному принципі обмеженої раціональності.

2.2 Організаційно-правовий механізм державного регулювання детінізації національної економіки

Державне регулювання детінізації національної економіки необхідно розуміти як сукупність напрямів, форм і методів цілеспрямованого впливу суб'єктів державного управління на поведінку економічних суб'єктів з метою забезпечення реалізації державної політики, спрямованої на зниження рівня тіньової економіки, а організаційно-правовий механізм державного регулювання детінізації національної економіки – як спосіб організації взаємодії органів державної влади на основі використання комплексу взаємопов'язаних

структурних та юридичних засобів, який дає можливість забезпечити зниження рівня тіньової економіки⁴⁹.

Слід констатувати, що система правового регулювання є важливою структурною частиною державного управління, забезпечуючи інтереси всіх суб'єктів суспільства. З одного боку, вона служить для врахування потреб усіх учасників суспільних відносин, а з іншого - вона покликана надати обмеження тінізації економіки. Приймаючи відповідні нормативно-правові акти, законодавець повинен керуватися не тільки бажанням максимально наповнити бюджет за рахунок посилення фіскалізації, а й розуміти наслідки таких рішень, їх вплив на спроможність підприємців вести малий бізнес, сплачувати податки та далі розвивати свою діяльність, в тому числі, враховуючи умови пандемії. Тобто процес збалансування публічного і приватного інтересу в оподаткуванні повинен бути пріоритетним для держави. Приватний інтерес полягає в отриманні прибутку, який залишається у підприємця після сплати усіх податків і обов'язкових платежів, достатнього розміру для нормальної можливості продовжувати бізнес, розвиватися, вдосконалюватися і отримувати від держави задоволення в належній якості і кількості публічних потреб, публічний же інтерес держави полягає у наповненні своєчасному і в повному обсязі бюджетів усіх рівнів фінансовими ресурсами⁵⁰.

З урахуванням євроінтеграційного вектору розвитку України, однією із вимог щодо набуття членства в ЄС є адаптація національного законодавства до відповідності міжнародним нормам і стандартам, зокрема, у сфері детінізації економіки це такі основні правові акти:

1) резолюція № 1847 Парламентської асамблеї Ради Європи «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права»;

⁴⁹ Кравченко О.М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток* : електронне наукове фахове видання. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/index.php>

⁵⁰ Шолкова Т.Б., Кобзар В.А. Роль державного регулювання у процесі детінізації економіки України: теоретико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/83.pdf

2) рекомендації № R204 Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки;

3) Директива 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму та ін.

Нормативно-правове регулювання детінізації національної економіки здійснюється у відповідності із чинними законодавчими і підзаконними нормативно-правовими актами. При цьому дотримується чітка ієрархія, субординація та системність. Систему нормативно-правового регулювання детінізації національної економіки можна представити по рівнях:

1. Конституція України.
2. Кодекси України (Кримінальний, Податковий, Господарський та Кодекс України про адміністративні правопорушення).
3. Закони України (Про банки та банківську діяльність; Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення; Про засади запобігання і протидії корупції; Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; Про запобігання корупції; «Про Національне Антикорупційне бюро України» та інші.
4. Підзаконні нормативно-правові акти (Розпорядження КМУ «Про віднесення держав до переліку офшорних зон», Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції», Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України, Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року).

До правових актів, які регулюють сферу детінізації економіки, відносять багато документів, коротка характеристика яких наведена в додатку А.

Сьогодні, на жаль, ще не можна зосередитися тільки на виконанні нормативних приписів, оскільки проведений аналіз нормативно-правових актів,

що були прийняті на теренах України протягом останніх років, які врегульовують окремі питання, пов'язані із протидією тінізації економіки, свідчить про їх безсистемний характер, прийняття у «ручному» режимі, скоріше за все через необхідність оперативного (а не стратегічного) розв'язання тих чи інших завдань політичного характеру. У зв'язку із цим, можна констатувати відсутність чітких правових форм законодавчого забезпечення зазначеного напрямку, не врахування необхідності комплексного підходу до цього. Поліаспектність та складність проблематики формування ефективного адміністративно-правового забезпечення гостро потребує більш ґрунтовних дослідження у цьому напрямі⁵¹.

На основі проведеного аналізу маємо відзначити про відсутність уніфікованого законодавчого акта, який би визначав державну стратегію в контексті детінізації економічних процесів в Україні. Відсутність нормативно-правового акту, який би комплексно окреслював стратегічні вектори, мету, цілі та завдання з детінізації економіки, а також засоби, інструменти та механізми реалізації державної політики у сфері детінізації знижує ефективність державного регулювання у цій сфері. На нашу думку, доцільно прийняти Закон України «Про детінізацію національної економіки», метою якого було б комплексне розкриття сутності тіньової економіки, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення в цій сфері, розкриття забезпечення, механізмів та інструментів державного регулювання детінізації економіки. Крім цього, варто б доповнити Закон України «Про запобігання корупції» положеннями про тіньову економіку, детінізацію національної економіки. Важливо, на нашу думку, доповнити ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (в статтях, що стосуються внутрішньої політики держави в соціальній сфері) пунктами, що регулюють державну політику легалізації ринку праці, державну політику боротьби з прихованою (нелегальною) зайнятістю і з непрозорою виплатою зарплат як важливими складовими

⁵¹ Тильчик О.В. Нормативно-правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний огляд та пропозиції. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №3. С. 155-159.

економіки держави. Також суттєвим покращенням для державного регулювання у цій сфері було б доповнення ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» на предмет розширення переліку фінансових операцій, що підлягають обов'язковій перевірці. На нашу думку суттєвого удосконалення потребують Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки. У цьому контексті, на нашу думку, важливо прийняти оновлений Указ Президента України «Про заходи щодо детінізації економіки України» (останній прийнятий у цій сфері Указ Президента України № 1615/2005 «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» був прийнятий від 18.11.2005 року) із врахуванням нових викликів та потрясінь (пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в державі).

В межах нашого дослідження бачимо необхідність аналізу мети, предмету, об'єктів, суб'єктів, принципів, функцій, завдань, форм, норм основних інституцій контрольно-господарської діяльності держави у сфері детінізації національної економіки. Отже, розглянемо детальніше суб'єкти контрольно-господарської діяльності, оскільки, однією з основних функцій управління виступає контроль, очевидно, що державна контрольно-господарська діяльність в першу чергу має сприяти детінізації національної економіки. До таких суб'єктів у державі відносять Рахункову палату України, Міністерство фінансів України та відповідні органи в його компетенції.

Рахункова палата України, як державний колегіальний орган, що є підзвітним Верховній Раді України та здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України⁵².

⁵² Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. № 576- VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

Основні інституціональні позиції Рахункової палати України в контексті процесів детінізації економіки^{53 54 55}: мета – упередження та виявлення господарських злочинів в сфері державних фінансів та майна, що кваліфікуються як елементи тіньової економіки, з метою їх запобігання та припинення, а також досягнення відповідного рівня бюджетної безпеки; функції – контрольна, інформаційна; завдання – проведення якісних контрольних заходів щодо державних фінансів та майна, що перебуває у державній власності; сприяння упередженню та виявленню фактів господарських зловживань і кримінальних дій щодо державних фінансів та майна, що перебуває у державній власності, задля захисту прав держави та суспільства; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольногосподарської діяльності до компетентних правоохоронних органів; повноваження (фінансовий аудит та аудит ефективності, проводить заходи державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) щодо відповідних місцевих бюджетів та діяльності суб'єктів звернення, здійснюють за зверненням органів місцевого самоврядування, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, державних підприємств та інших суб'єктів господарювання державного сектору економіки, інформує про ознаки господарських порушень відповідні правоохоронні органи у разі виявлення останніх).

Важливим суб'єктом контрольно-господарської діяльності в процесах детінізації національної економіки виступає Міністерство фінансів України, яке, відповідно до Постанови КМУ “Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України” виконує такі інституційні базові пункти в процесі детінізації національної економіки⁵⁶: мета – розбудова державної політики в державній контрольногосподарській сфері з метою детінізації національної економіки;

⁵³ Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>

⁵⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁵⁵ Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. № 576- VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

⁵⁶ Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова КМУ від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-p#Text>

функції – організаційна, контрольна, інформаційна; завдання – формування та реалізація науково-обґрунтованої державної політики в сфері державної контрольно-господарської діяльності з метою детінізації національної економіки; повноваження: здійснює нормативно-правове регулювання у фінансовій, бюджетній, податковій, митній сферах, у сфері адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, у сфері контролю за трансфертним ціноутворенням, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску; у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, аудиту, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; здійснює державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення щодо суб'єктів аудиторської діяльності; бухгалтерів; суб'єктів господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку; суб'єктів господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування; суб'єктів господарювання, що надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна; суб'єктів господарювання, що надають за винагороду консультаційні послуги, пов'язані з купівлею-продажем нерухомого майна; суб'єктів господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; суб'єктів господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри; застосовує заходи впливу до суб'єктів первинного фінансового моніторингу відповідно до Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом,

фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” та оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті інформацію, пов’язану із застосуванням до суб’єкта первинного фінансового моніторингу цих заходів впливу; вимагає від суб’єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення і, в разі виявлення порушень вимог законодавства, вживає заходів, передбачених законами, та здійснює контроль за виконанням таких вимог; забезпечує внутрішній контроль і внутрішній аудит у Мінфіні та на підприємствах, установах і організаціях, що належать до сфери його управління; інформує громадськість про результати своєї роботи в сфері контрольно-господарської діяльності з метою детінізації національної економіки.

Виявленням господарських злочинів в сфері тіньової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому та реалізацією державної політики в сфері державного фінансового контролю через проведення контрольних заходів в сфері фінансових та майнових відносин; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів займається на практиці Державна аудиторська служба України⁵⁷.

В процесі дослідження, ми прийшли до висновку, що ключовим суб’єктом контрольно-господарської діяльності від держави щодо протидії тіньовій економіці є Державна служба фінансового моніторингу. Вона є в компетенції Міністерства фінансів України і відповідно до Положення про Державну службу фінансового моніторингу України^{58 59}, має такі характеристики: мета – виявлення господарських злочинів в сфері тіньової економіки, з метою їх припинення та

⁵⁷ Про затвердження положення про Державну аудиторську службу України: Постанова КМУ від 03.02.2016 р. №43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-п#Text>

⁵⁸ Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова КМУ від 29.07.2015 р. №537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-п#Text>

⁵⁹ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>

запобігання їх у майбутньому через механізм фінансового моніторингу; функції – забезпечувальна, захисна, аналітична, інформаційна; завдання – реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення через проведення контрольних заходів суб'єктами первинного фінансового моніторингу задля забезпечення реалізації заходів з детінізації національної економіки; сприяння виявленню та упередженню фактів господарських злочинів в межах національної економіки на захист державної безпеки; реалізація аналітичних механізмів обробки інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу та її узагальнення; оперативне доведення достовірної інформації щодо результатів контрольно-господарської діяльності до компетентних правоохоронних органів; повноваження: проводить аналіз методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення; здійснює типологічні дослідження у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; вимагає від суб'єктів первинного фінансового моніторингу виконання вимог законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, і в разі виявлення порушень вимог законодавства вживає заходів, передбачених законами, а також повідомляє відповідним суб'єктам державного фінансового моніторингу, які виконують функції з державного регулювання і нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу; забезпечує координацію діяльності державних органів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; надає, відповідно до законодавства, суб'єктам державного фінансового моніторингу інформацію

для підвищення ефективності здійснення нагляду за додержанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; повідомляє суб'єкту первинного фінансового моніторингу після надходження інформації від судів або правоохоронних органів уповноважених приймати рішення, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, про вручення особі письмового повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, про закриття кримінального провадження, яке розпочато за повідомленням такого суб'єкта, яке надійшло до Держфінмоніторингу, а також надає йому інформацію про ухвалені судами рішення за такими кримінальними провадженнями з одночасним надсиланням повідомлення відповідному суб'єкту державного фінансового моніторингу; забезпечує ведення обліку: інформації про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу; узагальнених матеріалів і додаткових узагальнених матеріалів, наданих правоохоронним або розвідувальним органам, а також прийнятих за результатами їх розгляду процесуальних рішень; інформації про результати досудового розслідування та ухвалені судові рішення у кримінальних провадженнях, у яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали, та про кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення або підозрюються в їх вчиненні, а також осіб, засуджених за вчинення злочинів; інформації про конфісковані активи та активи, на які накладено арешт у кримінальних провадженнях, у яких використовувалися (використовуються) надані узагальнені матеріали, та про кількість осіб, стосовно яких судом ухвалено рішення про конфіскацію активів та, на активи яких накладено арешт; надісланих і виконаних міжнародних запитів про співробітництво у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; суб'єктів первинного фінансового моніторингу; надсилає посадовим особам, державним органам (крім

НБУ), в тому числі правоохоронним органам, органам прокуратури та судам, органам місцевого самоврядування, органам державної виконавчої служби, підприємствам, установам, організаціям запити щодо одержання, відповідно до закону, інформації (у тому числі копій документів), необхідної для виконання покладених на Держфінмоніторинг завдань; співпрацює з органами виконавчої влади, НБУ, іншими державними органами, включеними до системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення; забезпечує доведення до відома суб'єктів первинного фінансового моніторингу переліку осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності або, стосовно яких застосовано міжнародні санкції, та оприлюднює на офіційному веб-сайті Держфінмоніторингу перелік держав (юрисдикцій), що не виконують чи виконують не належним чином рекомендації міжнародних, міжурядових організацій, задіяних у сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення; подає, в разі наявності достатніх підстав, а саме: вважати, що фінансова операція або сукупність пов'язаних між собою фінансових операцій можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму чи фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, до правоохоронних та розвідувальних органів, відповідно, узагальнені (у тому числі додаткові) матеріали та одержує від них інформацію про хід їх розгляду; підозрювати, що фінансова операція або клієнт пов'язані із вчиненням суспільно небезпечного діяння, визначеного Кримінальним кодексом України як злочин, що не стосується легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, інформацію до відповідного правоохоронного або розвідувального органу як узагальнені матеріали або додаткові узагальнені матеріали; забезпечує захист та зберігання інформації, що надійшла від суб'єктів первинного і державного фінансового моніторингу та інших державних органів, відповідних органів іноземних держав; забезпечує

взаємодію із засобами масової інформації та громадськістю; інформує відповідні органи та громадськість про результати своєї діяльності⁶⁰.

Крім того, Держфінмоніторинг є органом, уповноваженим Україною на виконання функцій підрозділу фінансової розвідки (ПФР, Financial Intelligence Unit, FIU) та є національним центром для отримання та аналізу: повідомлень про підозрілі операції, іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення.

Державна податкова служба України та Державна митна служба України є також важливими державними органами, які виконують функції у сфері протидії тіншовій економіці. Мета їх діяльності – виявлення господарських злочинів в сфері тіншової економіки з метою їх припинення та запобігання їх у майбутньому⁶¹.

Національне антикорупційне бюро України - державний правоохоронний орган, який, відповідно до Закону України “Про Національне антикорупційне бюро України”, наділений такими повноваженнями щодо детінізації національної економіки⁶²: виявлення, розслідування та розкриття господарських злочинів в сфері тіншової економіки з метою їх припинення та запобігання у майбутньому через механізм антикорупційної діяльності.

Певні функції державної контрольно-господарської діяльності в сфері тіншової економіки виконує і особливий центральний орган державного управління – Національний банк України та Бюро економічної безпеки України.

⁶⁰ Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: монографія. Житомир: ЖДТУ. 2020. 300 с.

⁶¹ Про затвердження Положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова КМУ від 06.03.2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п#n15>

⁶² Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18?find=1&text=тін#Text>

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1 Загальні тенденції тіньової економіки в Україні

Україна за останні три роки переживає другу глибоку соціально-економічну кризу. Головні «джерела» цих криз різні — криза 2020р. спровокована глобальною коронавірусною пандемією, а 2022р. став трагічним для країни внаслідок російської агресії.

За розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у 2021 році становив 32% від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. більше за показник 2020 року⁶³, а на думку, вітчизняних і міжнародних експертів рівень тіньової

⁶³ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

економіки в країні під час війни становить 50%⁶⁴. Незначне збільшення рівня тіньової економіки відбулося на тлі «шокових» зростань світових цін на сировину (енергоносії і сільськогосподарську продукцію), які спонукали суб'єктів господарювання зменшувати ризики втрати лімітованих ресурсів в умовах збільшення виробничих витрат. Втім, упродовж 2021 року періодичні карантинні обмеження хоч і стримували розвиток та темпи відновлення більшості видів економічної діяльності (враховуючи регіональне епідемічне зонування), втім, по суті, вже не створювали суттєвих перепон для їх діяльності з огляду на кращу пристосованість до нових реалій, налагоджені збут та логістику з використанням цифрових технологій.

Динаміка рівнів тіньової економіки, розрахованих з використанням чотирьох методів, була різноспрямованою, що стало наслідком прояву як нетипового характеру коронакризи, так і гіпотези про можливе утворення нових каналів тінізації, які охоплюються існуючими методами оцінки лише частково. Два класичних методи, які використовуються багатьма експертами при оцінці тіньової економіки, а також використовуються Мінекономіки, зафіксували збільшення рівня порівняно з 2020 роком: електричний метод – на 3 в.п. (до 27% від обсягу офіційного ВВП); монетарний метод – на 2 в.п. (до 33% від обсягу офіційного ВВП). Два методи, які є результатом напрацювань вітчизняних науковців з огляду на особливості процесів тінізації в Україні, показали зменшення рівня тіньової економіки: метод “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” – на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП); метод збитковості підприємств – на 3 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП), що сформовано на тлі: адаптування підприємств (які адекватно зреагували як на виклики, так і на стимулюючі дії Уряду) до «ковідних» умов діяльності, та, як наслідок, поступового покращення фінансових результатів їх діяльності у

⁶⁴ Рівень тіньової економіки під час війни. URL: <https://i-ua.tv/news/44267-riven-tinovoi-ekonomiky-v-ukraini-stanovyit-50protsent-ekspert>

звітному році; заміщення традиційних каналів тіньової діяльності новими, що лише частково охоплюються існуючими методами оцінки її рівня⁶⁵.

При цьому акцентуємо увагу на тому, що кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору). Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

1. Рівень тіньової економіки за електричним методом у 2021 році становив 27%. Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням електричного методу, збільшився порівняно з 2020 роком на 3 в.п. і склав 27% від обсягу офіційного ВВП. Відповідно до методології розрахунку тенденція до збільшення рівня тіньової економіки за цим методом засвідчується:

- або падінням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби) меншими темпами ніж обсягу реального ВВП;

- або збільшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії при скороченні ВВП;

- або, як це мало місце за підсумком 2021 року, збільшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби) більшими темпами (на 5,9% порівняно з обсягом у 2020 році), ніж обсягу реального ВВП (на 3,4% відповідно). Попит на енергетичні ресурси зростає в умовах активізації економічної діяльності енергоємних виробництв (йдеться, насамперед, про відносно високі темпи зростання таких енергоємних галузей, як металургія та машинобудування)⁶⁶.

2. Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням монетарного методу, збільшився порівняно з 2020 роком на 2 в.п. і становив 33% від обсягу

⁶⁵ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

⁶⁶ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

офіційного ВВП. Тенденція до збільшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах дії таких чинників:

2.1) позитивних:

- поживлення банківського кредитування в національній валюті на тлі відновлення економіки (кредити у національній валюті корпоративному сектору у грудні 2021 року зросли на 19,8 % (у річному обчисленні), домогосподарствам (крім фізичних осіб-підприємців) – на 31,7 % відповідно);

- підтримання НБУ програм Уряду, зокрема “Доступні кредити 5-7-9 %” (за даними Мінфіну станом на 10.01.2022 від моменту старту Державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %» представники мікро, малого та середнього підприємництва отримали від уповноважених банків 32 091 кредитів на загальну суму 81,8 млрд грн, з них: 9,5 млрд грн - на інвестиційні цілі; 49 млрд грн – антикризові кредити; 23,2 млрд грн - на рефінансування попередньо отриманих кредитів. Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з 40 банками на умовах компенсації відсотків)⁶⁷.

2.2) негативних:

- поступового здорожчання з березня 2021 року фінансування для бізнесу й населення на тлі підвищення НБУ облікової ставки: з 6% річних (діяла з 12.06.2020 року) до 6,5% річних з 05.03.2021 року; 7,5% з 16.04.2021 року; 8,0% з 23.07.2021 року; 8,5% з 10.09.2021 року; 9,0% з 09.12.2021 року відповідно. Найвищою вартість кредитів залишається для населення через значні ризики у сегменті споживчого кредитування – у грудні середньозважена процентна ставка банків за кредитами домогосподарствам становила 31,9%⁶⁸;

- збільшення обсягу готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (на 12,6% або на 64,9 млрд грн з початку 2021 року). На готівковому сегменті ринку у 2021 році пропозиція валюти домінувала над попитом – неттопродаж становив 1,3 млрд дол. США в еквіваленті (порівняно з 1,1 млрд. дол. США у 2020 році), що було зумовлено, насамперед, конвертацією

⁶⁷ Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

⁶⁸ Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>

коштів у гривню на споживчі потреби (у 2021 році українці купили 20,3 млрд дол. США в еквіваленті та продали 21,5 млрд дол. США)⁶⁹. При цьому на тлі зростання готівкового обігу, темпи розширення якого лишались значними (12,6% з початку 2021 року), у період пандемічних обмежень об'єктивним стало і збільшення обсягу безготівкових розрахунків (безготівкові операції між банками (з Національним банком) за 2021 рік зросли на 16,3 % і становили 122,6 млрд дол. США в еквіваленті. Отже, цілком переконливою вважається гіпотеза, що за нових моделей споживчої поведінки сформувались та використовувались нетрадиційні безготівкові канали тінізації, які наразі частково охоплюються існуючим методом розрахунку)⁷⁰.

3. Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” зменшився порівняно з 2020 роком на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП). Тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах:

- утримання населення від непершочергових витрат в умовах невизначеності через пандемію;
- звуження можливостей придбання товарів на неорганізованих ринках;
- стимулювання споживчого попиту населення на тлі збільшення соціальних стандартів.

Тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом підтвердило скорочення кількості неформально зайнятого населення віком від 15 років і старше – до 19,5% від загальної кількості зайнятого населення у цьому віці у 2021 році порівняно з 20,3% у 2020 році⁷¹. При цьому високоймовірним є припущення щодо часткового заміщення неорганізованих точок торгівлі, діяльність яких була призупинена через запроваджені карантинні обмеження, «сірими» інтернет-майданчиками (інтернет-магазинами), результати діяльності яких існуючий метод повною мірою не охоплює.

⁶⁹ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

⁷⁰ Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>

⁷¹ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

4. Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, за підсумком 2021 року становив 23% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше рівня у 2020 році⁷². Враховуючи високу волатильність даного методу, його вплив на інтегральний показник рівня тіньової економіки є мінімальним. Зменшення рівня тіньової економіки за цим методом відбулось на тлі покращення у звітному періоді фінансових результатів діяльності підприємств, налаштованих стримано оптимістично щодо перспектив своєї ділової активності (у тому числі, завдяки стимулюючим діям Уряду з підтримки населення і бізнесу, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків пандемії COVID-19). Усі агреговані види економічної діяльності показали тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки. Це відбулось на тлі покращення результатів діяльності підприємств цих ВЕД (за підсумком 2021 року порівняно з 2020 роком) в умовах сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках, адаптації суб'єктів господарювання до нової ковідної реальності та, як наслідок, відновлення попиту на окрему продукцію на внутрішньому ринку (чому, у свою чергу, сприяли збільшення соціальних стандартів і стимулюючі дії Уряду з матеріальної підтримки бізнесу та населення під час пандемії, часткової компенсації понесених збитків і пом'якшення проходження пікових періодів та негативних наслідків коронакризи). Найбільш суттєвим зменшення частки тіньового сектору було у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (на 9 в.п. до 32% від обсягу ВДВ у ВЕД), у ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля» (на 8 в.п. до 24%), у переробній промисловості (на 7 в.п. до 24%) та у ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (на 6 в.п. до 11% відповідно)⁷³.

Отже, можна стверджувати, що для України є характерним критично високий рівень тіньової економіки (за обґрунтованими твердженнями науковців, якщо рівень тіньової економіки дорівнює в межах від 30 до 50% ВВП, то це свідчить про стрімкий ріст тіньової економіки та неконтрольованість). Тому

⁷² Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

⁷³ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

актуальним постає питання достовірності та об'єктивності оцінки масштабів тіньової економіки.

Розробка методичного інструментарію оцінки рівня тіньової економіки є одним із найскладніших аспектів в дослідженні детінізації економіки. Це пояснюється економічним змістом цього явища, яке за своєю суттю передбачає приховування інформації від обліку, реєстрації та контролю. Тому різноматність тіньової економіки зумовлює багатоманіття методів її виміру. Широка кількість методів, які використовуються, засвідчує відсутність єдиної методики кількісного виміру тіньової економіки і правдивості результатів вимірювання.

Спільними недоліками методів оцінки рівня тіньової економіки є те, що:

- вони дають тільки оціночні показники;
- їх правдивість дослідження має суб'єктивну залежність, тобто вони залежать від готовності суб'єктів економіки до співпраці, від точності та чесності їх суджень, що суттєво ускладнює розрахунок реальної оцінки;
- на практиці не можливо оцінити всі операції та доходи, які одержуються в тіньовій економіці;
- мають труднощі з достовірності зібраних даних.

Зважаючи на недосконалість методик оцінки рівня тіньової економіки, бачимо доцільним внести зміни до Наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства №2552 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки» від 07 грудня 2020 року (в редакції 2021 р.)⁷⁴ щодо удосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні. Пропонуємо за основу використати розроблену та запропоновану методику С.С. Задворних⁷⁵, суть якої полягає, що за базову

⁷⁴ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 07.12.2020 р. № 2552 (в редакції наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства № 104 від 20.01.2021 р.). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchodoRozrakhunkuRivniaTin ovoiEkonomiki>

⁷⁵ Задворних С.С. Удосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні. *Economics and Finance*. 2015. V. 2 С. 49-52.

береться методика, розроблена Міністерством економіки України, але враховувати при її розрахунку потрібно експертні оцінки.

3.2 Чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні

Тіньова економіка є складною, багаторівневою і багатофакторною системою, яка перебуває на перетині різних галузей науки. Вплив на рівень тіньової економіки здійснює багато чинників з економічної, соціальної та політичної сфер. Основними чинниками, які впливають на рівень тіньової економіки, є функціонуюча податкова система; ефективність державного регулювання, корупція; якість фінансової системи, офшоризація; інвестиційна привабливість економіки країни; економічний розвиток та сприяння бізнесу.

При оцінці функціонування податкової системи як об'єктивного чинника, варто підкреслити, що міжнародні експерти вважають складну систему оподаткування та управління податками ключовим чинником, який спонукає економічних суб'єктів переходити до тіньового сектору. Це стимулює до ухилення від сплати податків та маніпулювання даними у звітності.

Якість регулювання з боку держави та рівень корупції виступають як суб'єктивні фактори, що виникають через бюрократичні процедури, високу корупційність та невиконання державними органами влади своїх обов'язків.

Фінансова система як об'єктивний чинник тіньової економіки впливає на рівень тінізації за допомогою конкретних механізмів та інструментів, що зв'язані з рухом фінансових ресурсів. У цьому контексті важливе завдання для фінансової системи країни – це проведення фінансового моніторингу, який орієнтований на запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Очевидною є залежність між інвестиційною привабливістю країни та тінізацією економіки. Тому для України важливо мінімізувати вплив тінізації економіки на інвестиційний клімат.

Для створення сприятливих умов та зміцнення основ інституційного середовища в Україні мають бути подолані системні чинники⁷⁶, основними серед яких є:

- не достатній рівень захисту права власності; експерти рейтингу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022), що формується Heritage Foundation, визначили рівень захисту прав власності в Україні неефективним, оцінивши його на рівні 39,7 балів (із 100 можливих) із погіршенням ситуації на 8,8 балів порівняно з попереднім рейтингом. Індекс економічної свободи базується на 10-ти індексах, які оцінюються за шкалою від 0 до 100, причому, показник 100 відповідає максимальній свободі: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції та свобода трудових стосунків. Вага кожного компонента вважається однаковою, оскільки кінцевий індекс є середнім арифметичним рівноважним компонентів. Індекс економічної свободи є досить важливим показником, оскільки проведені світові дослідження вказують на достатньо сильну кореляцію між економічною свободою і економічним розвитком і процвітанням країни.

- недостатній рівень захисту інтелектуальної власності; згідно з Міжнародним індексом прав власності (International Property Rights Index) 2022 за рівнем піратства у сфері авторського права позиція України дещо погіршилась (на 1 пункт до 89 місця серед 129 країн). Незадовільною залишається ситуація із захистом патентів (57 місце), простотою доступу до позик (103 місце) та сприйняттям захисту інтелектуальної власності (107 місце відповідно).

- низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку; Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих НКЦПФР у січні-грудні 2021 року, становив 112,39 млрд грн, що менше на 1,01 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2020 року (113,40 млрд грн).

⁷⁶ Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

Активність інвесторів на ринку акцій упродовж року залишалася незначною, про що свідчить здійснення ними поодиноких угод з індексоутворюючими акціями.

- недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначили сприйнятливість до політичного тиску), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї; за результатами рейтингу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022) експерти зробили висновок про необхідність реформування судової системи з метою поліпшення її ефективності та оцінили її поточний стан на рівні 31,4 балів (зі 100 можливих) із погіршенням позиції України на 9,7 балів порівняно з попереднім рейтингом.

- високий рівень корупції в країні; експерти рейтингу “Індекс сприйняття корупції 2021” оцінили рівень корупції в Україні у 32 бали, що на 1 бал менше ніж у рейтингу 2020 року (за шкалою від 0 до 100, де 0 означає найвищий рівень корупції відповідно до сприйняття респондентів, а 100 - найнижчий). Це відповідає 122 місцю серед 180 країн, які увійшли до рейтингу (117 місце серед 180 країн у рейтингу 2020 року). За висновками експертів рейтингу, в Україні зріс тиск на антикорупційну екосистему (у тому числі через тривалу відсутність постійних керівників в інституціях); запроваджені зміни до антимонопольного законодавства могли нашкодити бізнесу у захисті прав під час оскарження публічних закупівель; загострилось втручання у роботу Вищого антикорупційного суду; затримується імплементація судової реформи. Як наслідок, низка зазначених негативних подій нівелювала антикорупційні досягнення.

- наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії проти України, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

3.3 Шляхи детінізації національної економіки

Стратегічна мета державного регулювання детінізації національної економіки передбачає суттєве зниження рівня тіньової економіки шляхом створення таких умов, щоб тіньові капітали були залучені до офіційної

економіки та приросту національного багатства. Така легалізація тіньової економіки сприятиме зростанню інвестиційного потенціалу країни, забезпечить надходження до бюджетів різних рівнів, сприятиме довгостроковій макроекономічній стабільності і позитивно вплине на зміцнення економічної безпеки держави.

Дослідження основних сфер існування, факторів і передумов тіньової економіки нашої країни є основою для розроблення комплексу системних заходів державного регулювання детінізації національної економіки.

Провідні вчені і практики виділяють такі основні вектори та безпосередні кроки на шляху детінізації економіки України⁷⁷:

1. Підвищення ефективності управління державними фінансами.

Ефективне управління державними фінансами передбачає реалізацію комплексу заходів на кожній стадії планування та використання бюджетних коштів. З метою вдосконалення державної системи планування бюджету необхідно вжити заходів, що передбачають:

- розроблення системи управління ризиками під час планування та визначення бюджетних витрат з метою своєчасного виявлення порушень і притягнення до кримінальної відповідальності;

- упровадження кодифікації та стандартизації товарів, які використовують під час планування витрат і здійснення державних закупівель;

- створення ефективного механізму притягнення до відповідальності учасників формування бюджету та розмежування відповідальності на всіх етапах планування й реалізації відповідних заходів.

З метою посилення контролю за державними коштами необхідно вдосконалити:

- механізм закупівель квазідержавного сектору для підвищення рівня їхньої прозорості;

⁷⁷ Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 152 с.

– механізм виконання договорів державних закупівель і закупівель об'єктів квазідержавного сектору;

– методика оцінювання ефективності роботи державних органів відповідно до рейтингу їх за кількістю скарг у сфері державних закупівель.

Для оптимізування системи державного фінансового контролю слід:

– розробити й упровадити механізми інформаційної взаємодії органів державного фінансового контролю з інформаційними базами інших контролюючих та наглядових органів;

– внести зміни та доповнення до Податкового кодексу України щодо прийняття податковими органами додаткових форм податкової звітності тільки після застосування системи оцінювання ризиків.

2. Удосконалення зовнішньоекономічної діяльності й міжвідомчої взаємодії.

Для зменшення кількості правопорушень у сфері зовнішньоекономічних відносин необхідно забезпечити належну системну взаємодію та обмін інформацією між відповідними державними органами. Також доцільно:

– затвердити стандарти технічного оснащення митних постів, окремих контрольно-пропускних пунктів, кінологічних служб, правоохоронних і спеціальних органів, зокрема для проведення комплексних оперативно-профілактичних операцій;

– систематичне розслідування кожного випадку виходу з ладу обладнання з контролю на митних постах, у разі виявлення порушень – забезпечити притягнення до відповідальності.

Для протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму необхідно реалізувати такі системні заходи:

– створити ефективний механізм взаємодії та обміну інформацією з питань протидії відмиванню доходів, одержаних незаконним шляхом, що надає можливість за максимально стислі строки здійснювати запити й отримувати необхідну інформацію;

– удосконалити систему протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму, розширюючи перелік суб'єктів фінансового моніторингу, а також шляхом налагодження єдиного інформаційного каналу між відповідними державними органами.

3. Удосконалення законодавства у сфері протидії економічним злочинам.

Поступове поліпшення законодавчої бази, незалежний суд, організована діяльність правоохоронних органів є обов'язковими умовами ефективного функціонування економіки, що забезпечать підґрунтя для системної детінізації її в Україні.

Для запобігання помилковому й умисному банкрутству доцільно:

- вжити заходів для протидії цьому явищу;
- вдосконалити механізми обміну інформацією між судами та вповноваженими державними органами з питань, пов'язаних із процедурами банкрутства.

4. Розвиток безготівкового розрахунку.

Це один з основних методів зниження рівня тіньового обігу у фінансовому секторі. Для розвитку безготівкового розрахунку в країні необхідно вжити таких системних заходів:

- розробити механізми інформаційної взаємодії податкових органів з контролюючими органами щодо підозрілих фінансових операцій;
- забезпечити повернення коштів банками другого рівня клієнтам у випадках несанкціонованого використання безготівкових коштів шахраями;
- налагодити надання операторами зв'язку якісних і доступних каналів зв'язку для оснащення місць неорганізованої торгівлі засобами безготівкових розрахунків;
- посилити контроль і відповідальність банків другого рівня в разі незаконного переведення в готівку грошових коштів;
- опрацювати можливість використання посвідчення особи як платіжної картки;

– розробити спільно з банками другого рівня заходи з підвищення рівня обізнаності населення через засоби масової інформації та Інтернет-ресурси щодо чинної системи безготівкових платежів і використання платіжних карток;

– організувати регулярний розіграш державної лотереї за чеками, що видають POS-термінали, щоб стимулювати використання платіжних карток для здійснення безготівкових платежів.

5. Удосконалення фіскального адміністрування.

З метою підвищення ефективності його дії необхідно:

– внести зміни й доповнення до законодавства щодо впорядкування реєстрації, перереєстрації юридичних осіб, які передбачають проведення податкової перевірки після здійснення реєстрації та перереєстрації підприємств;

– удосконалити критерії оцінювання ризиків, зокрема, під час постановки на облік з ПДВ, реорганізації юридичних осіб тощо.

Доцільно проводити систематичну роботу з виявлення нових схем ухилення від сплати податків, а також розроблення ефективних механізмів обміну інформацією між державними та приватними структурами.

6. Створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Протидія тіньовій економіці вимагає забезпечення умов для виходу з тіні суб'єктів підприємництва шляхом зменшення витрат на ведення бізнесу та вдосконалення системи державного регулювання. Для цього варто:

– визначити критерії відбору товарних ринків для проведення ґрунтовного аналізу й оцінювання стану конкурентного середовища, які цілком охоплюють усі галузі економіки;

– дослідити систему управління ризиками в контексті їхньої відкритості/закритості;

– концептуально переглянути дозвільну систему.

Реформування сфери контролюючих органів у напрямі зменшення їх кількості та загальної оптимізації діяльності дозвільної системи може обмежити вияви корупційних можливостей, зекономити кошти державного бюджету й

суттєво обмежити бюрократичний тиск на представників малого та середнього бізнесу.

7. Протидія корупції та підвищення рівня правової культури населення.

З метою подолання корупції в державних органах актуальною є реалізація таких заходів:

- посилення ролі ринків і конкуренції, що має забезпечити зменшення обсягів потенційного прибутку від корупційних дій;
- налагодження діяльності інститутів громадянського суспільства антикорупційної спрямованості;
- активізування взаємодії з провідними іноземними структурами, що реалізують антикорупційні програми, упровадження в практику антикорупційної протидії позитивний зарубіжний досвід;
- розроблення законопроекту, що передбачає перевірку на поліграфі керівників державних органів;
- удосконалення співпраці державних органів з громадськими інститутами.

Першочерговими кроками у сфері державного регулювання детінізації національної економіки, на нашу думку, повинні стати:

- 1) зменшення податкового навантаження; (зменшення тиску на підприємства, спрощення процедур регулювання підприємницької діяльності, спрощення процедури сплати податків, підвищення рівня мінімального неоподаткованого доходу та ін. заходів);
- 2) оптимізація повернення податку на додану вартість (ПДВ);
- 3) виявлення уповноваженими органами найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями;
- 4) застосування відкритих публічних тендерних процедур у закупівлі державних та комунальних підприємств;
- 5) максимальне розмежування держави й бізнесу;

6) реформування судової та правоохоронної системи задля забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень; зміцнення ролі конституційного правосуддя;

7) побудова ефективної державної програми боротьби з організованою злочинністю;

8) Вдосконалення моделі електронного урядування;

9) Стимулювання поширення безготівкових розрахунків;

10) Підвищення прозорості діяльності Національного банку України, Фонду гарантування вкладів та Міністерства фінансів у питаннях рефінансування банків, націоналізації банків, розпорядження активами неплатоспроможних банків;

11) розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, отриманих злочинним шляхом внаслідок операцій з легалізації (відмивання) коштів та фінансування тероризму;

12) впровадження податку на виведений капітал;

13) реформування митних органів.

Окреслені напрями і першочергові заходи державного регулювання тіньової економіки формують основу для подальшого розроблення комплексного плану з детінізації національної економіки. Детінізація національної економіки України вимагає здійснення мультипредметних досліджень, формування державної стратегії протидії тонізації у співпраці із зарубіжними партнерами (насамперед для того, щоб використати їх позитивний досвід в цій сфері).

ВИСНОВКИ

1. Теорія тіньової економіки розвивається на перехресті різних дисциплін, включаючи економіку, політологію, соціологію, культурологію, управління, облік, статистику та інші. Кожен з цих підходів формує своє власне розуміння причин походження та факторів поширення тіньової економіки, використовуючи свій специфічний науковий об'єкт для аналізу. Таким чином, ми отримуємо різні концептуальні погляди на це явище.

Тінізація є складним економічним явищем, що потребує глибокого дослідження та аналізу. Фактично - це система, яка включає множину рівнів та ієрархічно впорядкованих зв'язків між економічними суб'єктами, які можуть діяти легально чи нелегально. Ці взаємозв'язки та відносини базуються на

використанні різноманітних інструментів і механізмів, включаючи нормативно-правові, організаційно-економічні, адміністративні та інституційно-регуляторні. Ці інструменти допомагають генерувати додаткові фінансові та грошові потоки, а також створювати матеріальні та нематеріальні цінності.

Встановлено, що початковий науковий інтерес до цієї теми був пов'язаний з дослідженням феномену тіньової економіки та її ролі в національних економіках, але сьогодні основна увага вчених з усього світу спрямована на вивчення об'єктивних причин тінізації. Вони зосереджуються на детальній оцінці її масштабів та динаміки, а також на структуруванні інституціональних та організаційно-економічних форм.

2. Тіньова економіка відіграє подвійну роль у національній економічній системі. З одного боку, вона стимулює макроекономічне зростання, забезпечує подолання бідності населення, сприяє активізації розвитку малого й середнього бізнесу, чинить сильний мультиплікативний вплив на ріст ВВП країни каналами розширення внутрішнього платоспроможного попиту споживачів, оподаткування «відмитих» і амністованих капіталів, а також використання одержаних від нелегальної економічної діяльності доходів на покупку вироблених офіційною економікою товарів та послуг. З іншого боку, тіньова економіка є чинником значного загострення економічних, соціальних, фінансово-інвестиційних, податкових та інших проблем розвитку національної економіки, формує у суб'єктів економіки поведінку рентоорієнтованого типу, деформує державні податкові системи, зменшує можливості формування бюджетів різних рівнів, спричиняє глибокі структурні трансформації державних грошово-кредитних і банківських систем. Це не тільки провокує зростання в національних економіках суспільної нестабільності та поглиблення внутрідержавних асиметрій у розподілі доходів різних груп населення, але й суттєво знижує ефективність використовуваного державними органами влади інструментарію оперативного впливу на зміни основних кількісних і якісних параметрів економічного розвитку.

3. При вивченні концепції "детінізації економіки", виправдано розглядати її як процес зменшення розмірів тіньової економіки, який виникає в результаті ефективної державної політики. Твердження, що «детінізація економіки» є системою дій держави, є неточним, оскільки держава не має можливості «детінізувати» економіку. Вона може лише створити умови для цього через реалізацію відповідної політики. Запропоновано, під детінізацією економіки розуміти систему дій, спрямованих на створення такого стану економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист державних інтересів через усунення причин тінізації економіки та формування сприятливого економічного середовища, в якому тіньова діяльність була б занадто ризиковою та неефективною.

4. В процесі дослідження правового регулювання в сфері детінізації національної економіки нами було обґрунтовано наступні напрями удосконалення діючих нормативно-правових актів: прийняти ЗУ «Про детінізацію національної економіки», як комплексний основоположний нормативно-правовий документ щодо державного регулювання детінізації економіки України; доповнити ЗУ «Про запобігання корупції» положеннями про тіньову економіку, детінізацію національної економіки; доповнити ЗУ «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» пунктами, що регулюють державну політику легалізації ринку праці, державну політику боротьби з нелегальною зайнятістю і з непрозорою виплатою зарплат; доповнити ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» у частині розширення переліку фінансових операцій, що підлягають обов'язковій перевірці; удосконалити Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, які прийняті; прийняти оновлений Указ Президента України «Про заходи щодо детінізації економіки України» з врахуванням нових викликів та потрясінь (пандемія, війна в державі).

Доведено, що державна контрольно-господарська діяльність, яка забезпечується в Україні такими органами як Рахункова палата України,

Міністерство фінансів України, Державна аудиторська служба України, Державна податкова служба України, Державна митна служба України, Державна служба фінансового моніторингу, Національне антикорупційне бюро України, Бюро економічної безпеки України, Національний банк України має сприяти досягненню детінізації національної економіки.

5. За офіційними розрахунками Міністерства економіки рівень тіньової економіки в Україні у 2021 році становив 32% від обсягу офіційного ВВП, а за розрахунками вітчизняних і міжнародних експертів рівень тіньової економіки в країні під час війни становить 50%. Науковцями доведено що, якщо рівень тіньової економіки дорівнює від 30 до 50% ВВП, то це свідчить про стрімкий ріст тіньової економіки та не контрольованість економічних процесів в країні. Отже, можна стверджувати, що для України є характерним критично високий рівень тіньової економіки. Тенденція до зростання рівня тіньової економіки у 2021 році сформувалась на тлі певної адаптації суб'єктів економічної діяльності і населення до ковідних умов діяльності в умовах появи нових загроз зростанню у зв'язку із суттєвим подорожчанням сировинних товарів і, відповідно, зростанням виробничих витрат. Тінізація діяльності можливо супроводжувалась використанням нових каналів «тінізації», що повною мірою не охоплюються окремими існуючими методами оцінки рівня тіньової економіки. Водночас позитивні очікування щодо умов ділової активності та результатів запроваджуваних Урядом стимулюючих заходів заохочували населення і суб'єктів господарювання до поступового розширення діяльності у легальному секторі.

6. Визначено, що основними чинниками, які впливають на рівень тіньової економіки, є функціонуюча податкова система; ефективність державного регулювання, корупція; якість фінансової системи, офшоризація; інвестиційна привабливість економіки країни; економічний розвиток та сприяння бізнесу. Обґрунтовано, що для створення сприятливих умов та зміцнення основ інституційного середовища в Україні мають бути подолані системні чинники основними серед яких є: не достатній рівень захисту права власності;

недостатній рівень захисту інтелектуальної власності; низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку; недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначили сприйнятливість до політичного тиску), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї; високий рівень корупції в країні; наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії проти України, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.

7. Детінізація економіки — це складний, багатокомпонентний процес, який включає сукупність дій Уряду у напрямі викорінення причин тінізації та зниження частки тіньового сектору шляхом створення сприятливого середовища для легалізації бізнесу. Детінізація економіки є важливим чинником не лише виходу із кризи, а і фактором сталого економічного зростання держави. Особливо актуальним процес детінізації є в умовах інтеграції України в Європейський Союз, члени-держави якого мають значно вищі показники розвитку економіки. Лише комплексна протидія проаналізованим у роботі перешкодам (зокрема, високому рівню корупції, проблемам судової системи, низькому рівню захисту прав власності, низькому рівню ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку, а також питанню відсутності територіальної цілісності держави - наявності територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії проти України, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами) дозволить забезпечити детінізацію економіки України та створити умови, не\$обхідні для сталого економічного зростання.

8. Узагальнено основні вектори та безпосередні кроки на шляху детінізації економіки України: підвищення ефективності управління державними фінансами, удосконалення зовнішньоекономічної діяльності й міжвідомчої взаємодії, удосконалення законодавства у сфері протидії економічним злочинам,

розвиток безготівкового розрахунку, удосконалення фіскального адміністрування, створення сприятливих умов для ведення бізнесу, протидія корупції та підвищення рівня правової культури населення.

Запропоновано першочергові кроки у сфері державного регулювання детінізації національної економіки: зменшення податкового навантаження; оптимізація повернення податку на додану вартість (ПДВ); виявлення уповноваженими органами найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями; застосування відкритих публічних тендерних процедур у закупівлі державних та комунальних підприємств; максимальне розмежування держави й бізнесу; реформування судової та правоохоронної системи задля забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень; зміцнення ролі конституційного правосуддя; побудова ефективної державної програми боротьби з організованою злочинністю; вдосконалення моделі електронного урядування; стимулювання поширення безготівкових розрахунків; підвищення прозорості діяльності Національного банку України, Фонду гарантування вкладів та Міністерства фінансів у питаннях рефінансування банків, націоналізації банків, розпорядження активами неплатоспроможних банків; розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, отриманих злочинним шляхом внаслідок операцій з легалізації (відмивання) коштів та фінансування тероризму; впровадження податку на виведений капітал; реформування митних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов С.О. Державне регулювання детінізації національної економіки: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. спец.: 25.00.02.. Київ, 2018. 23 с.
2. Борщук Є.М., Заверуха М.М. Концептуальні основи формування національної доктрини детінізації економіки. Ефективність державного управління. 2018. Вип. 1. С. 203-209.
3. Борщук Є.М., Ліпенцев А.В., Заверуха М.М. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України / Львів. регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентові України. Ефективність державного управління: збірник наук. пр. 2015. Вип. 43. С. 29-35.

4. Борщук Є.М., Приймак В.І. Системність процесів детінізації національної економіки. Ефективність державного управління. 2017. Вип. 1. С. 176-181. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1214660.pdf>
5. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія. Наук. дослід. екон. інститут. К.: Знання України. 2012. 347 с.
6. Ванькович Ю.М. Класифікація тіньової економічної діяльності. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. № 20.5. С. 157-163.
7. Варналій З.С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України. Науковий вісник. 2009. Вип. 1. С. 3-20.
8. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvpi_2014_1_9
9. Варналій З.С. Тіньова економіка сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
10. Ведернікова С.В. Детінізація економіки як фактор економічної стабільності держави. Економіка та держава. 2015. № 11. С. 33-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_11_10.
11. Ганжа Б.О. Економічна сутність тіньової економіки та теоретичні основи визначення її структури. Формування ринкових відносин в Україні. 2016. № 2. С. 29-34.
12. Герасимова Я. О. Дуалістичний підхід до комплексного аналізу впливу тінізації економічної діяльності. Бізнес Інформ. 2021. №4. С. 23-29. URL: http://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2021-4_0-pages-23_29.pdf
13. Герасимова Я. О. Тінізація глобальної економіки: організаційно-інституційні формати та механізми контролю: дис. ... д-ра філософії: 292. Київ, 2023. 285 с.

14. Герасимова Я. О. Тіньова економіка в глобальному середовищі: комплексне дослідження факторів. Економічний простір. 2022. № 181. С. 27-31. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1143/1102>
15. Гордійчук М. Тіньова економіка: позитивні та негативні ефекти. Path of Science. 2019. Vol. 5. № 3. Р. 2001-2007.
16. Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: монографія. Житомир: ЖДТУ. 2020. 300 с
17. Гуменна Ю.Г., Тютюнник І.В. Державна політика протидії тінізації економіки: обґрунтування ключових аспектів формування та реалізації. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 83-87.
18. Дяченко О. П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. Інвестиції: практика та досвід. 2017. №20. С. 82-86
19. Дяченко О.П. Формування теоретичних підходів до визначення тіньової економіки як економічної категорії. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 20 С. 82-86.
20. Економічна енциклопедія. У трьох томах. Том 3. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002.
21. Задворних С.С. Удосконалення методики розрахунку рівня тіньової економіки в Україні. Economics and Finance. 2015. V. 2 С. 49-52.
22. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Центр Разумкова. Київ: Видавництво «Заповіт», 2019.
23. Інформаційний бриф: Протидія тінізації економік. Матеріали розроблено Програмою USAID RANG з метою аналітичної підтримки роботи Парламенту. Червень, 2022. №19. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZKWX.pdf
24. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р № 254к/96- ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

25. Кравченко М. В. Тіньова економіка як самоорганізоване явище в системі соціально-економічних відносин суспільства: підходи до вивчення. Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. №2 (42). С. 36-41.

26. Кравченко О.М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». Державне управління: удосконалення та розвиток : електронне наукове фахове видання. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/index.php>

27. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. К. : ВПЦ “Київський ун-т”, 2006. 239 с.

28. Мазур І.І. Детінізація економіки як пріоритет економічної безпеки України. Стратегічні пріоритети. 2008. №3(8). С. 76-83.

29. Методичні рекомендації щодо комплексної оцінки обсягів непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 24.03.2015 р. № 286. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0286731-15#Text>

30. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 07.12.2020 р. № 2552 (в редакції наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства № 104 від 20.01.2021 р.). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=dce6fa7f-5a76-4112-8740-a8e24533a24f&title=NakazMinekonomikiVid20-01-2021-104-proVnesenniaZminDoMetodichnikhRekomendatsiiSchodoRozrakhunkuRivniaTinovoiiEkonomiki>

31. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

32. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>

33. П'ясецька-Устич С. В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Випуск 10. С. 34-39.

34. Пірнікоза П.В. Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки». Економічний аналіз: зб. наук. праць. 2017. Том 27. № 4. С. 65-74.

35. Подмазко О.М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Одеса, 2015. 23 с.

36. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>

37. Про затвердження положення про Державну аудиторську службу України: Постанова КМУ від 03.02.2016 р. №43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-п#Text>

38. Про затвердження Положення про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: Постанова КМУ від 06.03.2019 р. № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-п#n15>

39. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова КМУ від 29.07.2015 р. №537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-п#Text>

40. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова КМУ від 20.08.2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-п#Text>

41. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18?find=1&text=тін#Text>

42. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>

43. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 р. № 576- VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

44. Рейкін В.С. Детінізація національної економіки в умовах невизначеності: автореф. дис. ... д-ра екон. Наук спец.: 08.00.03. Львів, 2019. 42 с.

45. Рівень тіньової економіки під час війни. URL: <https://i-ua.tv/news/44267-riven-tinvoi-ekonomiky-v-ukraini-stanovyt-50protsent-ekspert>

46. Савич І.В. Детінізація економіки: теоретичні надбання та перспективи дослідження. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2013. № 2. С. 72-76.

47. Супрунова І.В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки: дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.05. Харків, 2021. 443 с.

48. Тенденції тіньової економіки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinvoiEkonomiki>

49. Тильчик О.В. Нормативно-правове забезпечення протидії детінізації економіки: ретроспективний огляд та пропозиції. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №3. С. 155-159.

50. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання [Текст] : аналіт. огляд / [упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

51. Український ринок праці: імперативи та можливості змін: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І. Л. Петрової, к.е.н. В. В. Близнюк; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. дані. К., 2018.

52. Шолкова Т.Б., Кобзар В.А. Роль державного регулювання у процесі детінізації економіки України: теоретико-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/83.pdf

53. Cassel D., Cichy U. The Shadow and Economic Policy in East and West: A Comparative System Approach / The Unofficial Economy. Consequences and Perspectives in Different Economic Systems. Gower, 2007.

54. De Soto H. The Other Path. The Invisible Revolution in the Third World. N.Y., 1989.

55. Enste D., Schneider F. Increasing Shadow Economies all over the World Fiction or Reality? IZA Discussion Paper. 1998. №26.

56. Feige E. L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach. World Development. 1990. Vol. 18 (7). P. 981-1002.

57. Saavedra J., Chong A. Structural reform, institutions and earnings: Evidence from the formal and informal sectors in urban Peru. Journal of Development Studies. 1999. No. 35 (4). P. 95-116;

58. Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy. International Monetary Fund. URL: mf.org/en/Publications/EconomicIssues/Issues/2016/12/30/Hiding-in-the-Shadows-The-Growth-of-the-UndergroundEconomy-15521

59. Tanzi V. Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States. The Underground Economy in the United States and Abroad. Lexington, Massachusetts: Lexington Books, 1982

60. The Bleyzer Foundation. Current Reports 2019. URL: <http://www.bleyzerfoundation.org/macroeconomic-updates/current-reports>

